

28323

KRÓTKA ETYMOLOGIA JĘZYKA POLSKIEGO Z ĆWICZENIAMI I PRZYKŁADAMI

UŁOŻYŁ
WŁ. KOKOWSKI
DYREKTOR
KALISKIEJ SZKOŁY HANDLOWEJ

WYDANIE JEDENASTE POPRAWIONE

1917.

NAKŁADEM KSIĘGARNI LUDWIKA FISZERA W ŁODZI
WARSZAWA — E. WENDE I S^{MA}

3470917

KRÓTKA ETYMOLOGJA JĘZYKA POLSKIEGO

Z ĆWICZENIAMI I PRZYKŁADAMI

◆◆ UŁOŻYŁ ◆◆

WŁ. KOKOWSKI

◆◆ DYREKTOR ◆◆
KALISKIEJ SZKOŁY HANDLOWEJ

Dziękuję

□ □	WYDANIE JEDENASTE POPRAWIONE	□ □
--------	------------------------------	--------

1917.

NAKŁADEM KSIĘGARNI LUDWIKA FISZERA W ŁODZI
WARSZAWA — E. WENDE i S^{KA}

DRUKIEM GRAPOWA I MAZURKIEWICZA w ŁODZI.

28323

~~742~~ 7

UP - Kraków BG

1050233572

*Geprüft und auch für die Ausfuhr freigegeben
durch die Kaiserlich Deutsche Presseabteilung Lodz,
den 8. August 1917. T.-№ 13862.*

§ 1.

Gramatyka jest nauka, zawierająca w sobie zbiór prawideł, które uczą dobrze i poprawnie mówić i pisać.

Gramatyka dzieli się na dwie główne części: I **etymologję** i II **składnię** czyli **syntaksis**.

Etymologja rozpatruje oddzielne wyrazy i sama podzieloną być może na:

1) **głosownię**, która się zajmuje pojedynczemi brzmieniami czyli głoskami, wchodzącemi w skład wyrazów;

2) **odmianę** czyli **fleksję**, która ma za przedmiot te wszystkie zmiany, jakim podlegają końcówki wyrazów;

3) **słowotwórstwo** czyli naukę o tworzeniu się wyrazów i o ich składowych częściach;

4) **pisownię** czyli **ortografję**, obejmującą prawidła, jak należy pisać wyrazy.

Składnia ma za przedmiot zdanie.

SKŁADNIA*)

§ 2.

Zdanie jest myśl, wyrażona ^{Słowem} ustnie lub ^{Znakami} piśmieniem. Naprz. Ptak śpiewa. Pies szczeka. Drzewo jest wysokie.

*) Konieczną jest rzeczą, aby uczący się, dla łatwiejszego zrozumienia wielu etymologicznych prawideł, przed przystąpieniem do etymologii, zapoznał się ze zdaniem choćby tylko w elementarnym zakresie.

W skład każdego zdania wchodzi taki przedmiot, o którym się mówi, naprz.: *ptak, pies, drzewo*, i to, co o tym przedmiocie się mówi, naprz.: *śpiewa, szczeka, jest wysokie*. Ten przedmiot czyli ta część zdania, o której się mówi, nazywa się **podmiotem**, a ta, która o podmiocie coś mówi — **orzeczeniem**. Podmiot zaś i orzeczenie razem nazywają się głównymi częściami zdania, z których pierwsza, t. j. podmiot, odpowiada na pytania: *kto? co?* a druga, t. j. orzeczenie, na pytanie: *co się mówi w zdaniu?*

Ćwiczenie 1. (§ 2).

- A. W następujących zdaniach, za pomocą pytań wskazać podmiot i orzeczenie:

Słońce świeci. Ryby pływają. Ludzie pracują. Bawią się dzieci. Brat wyzdrowiał. Ogień będzie się palił. Niech przyjdzie służąca. Wieloryb jest zwierzę. Wisła jest rzeka. Lód jest zimny. Miód jest słodki. Podróżować jest przyjemnie.

- B. Do następujących podmiotów dodać orzeczenia:

Koń —. Wół —. Owca —. Kogut —. Kura —.
Róża —. Muzykant —. Rolnik —. Rzeki —.
Wiatr —. Dąb —. Warszawa —.

- C. Do następujących orzeczeń dodać podmioty:

— grzeje. — wróciła. — się zbliża. — maluje.
— kwitną. — niech będzie otwarte. — parzy.
— jest głębokie. — będzie sądził. — jest owad.
— jest gorzki. — nie wolno.

- D. napisać 10 zdań, składających się z podmiotu i orzeczenia.

§ 3.

Oprócz części głównych, t. j. podmiotu i orzeczenia, mogą w skład zdania wchodzić t. zw. części **drugorzędne**, któremi są: **określenie**, **dopełnienie** i **okoliczności**: czasu, miejsca, sposobu, przyczyny i celu.

Wszystkie te drugorzędne części zdania poznaje się po pytaniach, na jakie odpowiadają, a mianowicie:

1) **Określenie** odpowiada na pytania: *jaki? który? czyj? ile?* Naprz.: Kupiłem (*jaki?*) nowy kajet. Dziecko złamało sobie (*którą?*) prawą rękę. Dom (*czyj?*) ojca stoi na tej ulicy. Mam w klasie (*ilu?*) kilkunastu kolegów.

2) **Dopełnienie** odpowiada na pytania: *kogo? czego? komu? czemu? kogo? co? kim? czym? o kim? o czym?* Naprz.: Pożyczyłem (*komu?*) koledze (*co?*) książkę. Uczniowie powinni myśleć (*o czym?*) o nauce. Byłem na spacerze (*z kim?*) z rodzicami. Skaleczył się w palec (*czem?*) nożem.

3) **Okoliczność czasu** odpowiada na pytania: *kiedy? jak długo? odkąd?* Naprz.: Wakacje zaczynają się (*kiedy?*) za tydzień i będą trwały (*jak długo?*) dwa miesiące. Brat chory już jest (*odkąd?*) od paru tygodni.

4) **Okoliczność miejsca** odpowiada na pytania: *gdzie? skąd? dokąd?* Naprz.: Moi rodzice mieszkają (*gdzie?*) na wsi. Po lekcjach wracam (*skąd?*) ze szkoły (*dokąd?*) do domu.

5) **Okoliczność sposobu** odpowiada na pytanie: *jak?* Naprz.: Ten uczeń (*jak?*) ładnie pisze. Jaskółka (*jak?*) szybko lata.

6) **Okoliczność przyczyny** odpowiada na pytania: *dłaczego? z jakiej przyczyny?* Naprz.: Nie był w klasie (*dłaczego?*) *z powodu choroby*, a chorował (*z jakiej przyczyny?*) *z zaziębienia*.

7) **Okoliczność celu** odpowiada na pytania: *poco? w jakim celu?* Naprz.: Poszedłem do księgarni (*poco?*) *po książkę*. Chodźmy do rzeki (*w jakim celu?*) *wykąpać się*.

Ćwiczenie 2. (§ 3).

- A. W następujących zdaniach (zawsze za pomocą pytań) wskazać podmiot, orzeczenie i określenie:
 Chłodne noce nastały. Londyn jest wielkie miasto. Styczeń jest pierwszy miesiąc. On jest piątym uczniem. Zginął kajet brata. Spaliła się fabryka Janowskiego. Trzej panowie przyszli. Obydwaj bracia zginęli.
- B. W następujących zdaniach wskazać podmiot, orzeczenie, określenie i dopełnienie:
 Rolnik uprawia rolę. Bóg zna myśli człowieka. Myśliwy spotkał się z wielkim niedźwiedziem. Astronomja uczy o ciałach niebieskich. Wół jest silniejszy od konia. Podróżni przyglądali się wspaniałemu widokowi. Chory napił się zimnego mleka. Dzieci bawiły się piłką.
- C. W następujących zdaniach wskazać podmiot, orzeczenie, określenie, dopełnienie i okoliczność czasu:
 Brat wczoraj skończył czytanie książki. Koncert odbędzie się w sobotę. Fabryka będzie czynna od jutra. Rok szkolny zaczyna się od września. Przedstawienie będzie trwało parę godzin. Ten pan podróżował cały rok.

- D. W następujących zdaniach wskazać podmiot, orzeczenie, określenie i okoliczności czasu i miejsca:

Orły się gnieźdzą na wysokich skałach. Ojciec onegdaj powrócił ze wsi. Nasi sąsiedzi pojadą w lipcu do Ciechocinka. Ryby żyją w wodzie. Blacharz spadł ze ślizkiego dachu. Oddział nieprzyjacielski udał się za rzekę.

- E. W następujących zdaniach wskazać podmiot, orzeczenie, określenie i okoliczności czasu, miejsca i sposobu:

Konie arabskie najszybciej biegają. Stanowczy człowiek wytrwale zdąża do zamierzonego celu. Dzieci kochają rodziców całym sercem. Skromny fijołek pachnie bardzo przyjemnie. Na jesieni pogoda często się zmienia. Te zadania łatwo się rozwiązują.

- F. W następujących zdaniach wskazać podmiot, orzeczenie, określenie i okoliczności miejsca, sposobu i przyczyny:

Rodzice ciężko byli strapieni wskutek śmierci dziecka. Kwiaty są lubione głównie dla zapachu. Uczeń nie przyszedł do klasy z powodu choroby. Brat lekko zasłabł z zaziębienia.

- G. W następujących zdaniach wskazać podmiot, orzeczenie, określenie, dopełnienie i okoliczności miejsca i celu:

Nasz sąsiad udał się za granicę na kurację. Ojciec pojechał do Paryża zwiedzić wystawę. Służąca poszła do miasta po sprawunki. Ja pójdę zobaczyć zgliszcza po pożarze.

H. Rozebrać*) następujące zdania:

Drobne napozór przyczyny wywołują niejednokrotnie nader poważne następstwa. Po przykrej zimie następuje ożywcza wiosna. W przeciągu sześciu dni Bóg stworzył z niczego świat cały. Śmieli żeglarze przedsiębiorą od czasu do czasu uciążliwe morskie podróże w celu odkrycia nowych lądów. Najciężej pracują rolnicy na wsi podczas żniw. Ku końcowi lata ptaki przelotne całymi stadami odlatują od nas do ciepłych krajów. Przy naszej ulicy w nowo budującym się domu runęła wczoraj ściana przygniatając sobą kilku pracujących na rusztowaniu robotników. Kowal ciężkim młotem kuje na kowadle gorące żelazo.

I. Napisać 10 zdań, składających się z podmiotu, orzeczenia i rozmaitych części drugorzędnych.

§ 4.

Takie zdanie, w którego skład wchodzi tylko podmiot i orzeczenie, nazywa się zdaniem **gołym** albo **nierozwiniętem**; takie zaś, które oprócz podmiotu i orzeczenia zawiera w sobie części drugorzędne, nazywa się—**rozwiniętem**. Naprz.: Uczeń pracuje—jest zdanie gołe, a: pilny uczeń chętnie pracuje nad nauką — rozwinięte.

Takie zdanie, które ma dwa lub kilka podmiotów albo orzeczeń, nazywa się **ściągniętem**. Naprz.: Brat i siostra poszli na przechadzkę. Uczeń w klasie czyta, pisze, opowiada, tłumaczy.

*) Rozebrać zdanie znaczy wskazać, za pomocą pytań, wszystkie jego części: najprzód główne, a następnie drugorzędne.

W zdaniu opuszczony być może podmiot, jeżeli się go łatwo jest domyślić; taki podmiot nazywa się **domyślnym**. Naprz. w zdaniach: kupiłem kajet, odrobiłeś lekcje, nie był w klasie, — są domyślne podmioty: ja, ty, on.

Ćwiczenie 3. (§ 4).

- A. Z pomiędzy zdań następujących wybrać: a) gołe, b) rozwinięte, c) ściągnięte:

Kot miauczy. Myśliwy strzelił. Myśliwy strzelił do zająca. Liście opadają. Na jesieni liście opadają z drzew. Słoń jest pojętny. Zimą ziemia pokryta jest śniegiem. Okna w tem mieszkaniu wychodzą na południe. Europa, Azja, Afryka, Ameryka i Australja są części świata. Rolnik na wiosnę ziemię nawozi, orze, włóczy. Koń, krowa, pies i owca są zwierzęta domowe. Wielbłąd jest łagodny, cierpliwy i wytrzymały.

- B. W następujących zdaniach wskazać domyślne podmioty:

Chętnie czytam zajmującą książkę. Byliśmy wczoraj w teatrze. Nie chciał iść z nami. Znalazłeś zgubiony ołówek? Przyjadą wieczornym pociągiem. Napracowaliście się dzisiaj dosyć. Odgadnij tę zagadkę.

- C. Z następujących zdań gołych, przez dodanie części drugorzędnych, zrobić rozwinięte:

Słowik śpiewa —. Owoce dojrzewają —. Brat zachorował —. Niedźwiedź śpi —. Malarz maluje —. Zabawa jest przyjemna —.

- D. Napisać: a) 10 zdań gołych, b) 5 rozwiniętych, c) 5 ściągniętych.

- E. Napisać 6 zdań z domyślnymi podmiotami.

ETYMOLOGJA.

CZĘŚĆ I.

Głosownia.

§ 5.

W skład wyrazów wchodzą oddzielne brzmienia, które się nazywają **głoskami**. Naprz.: wyraz *pan* ma 3 głoski: p-a-n, *woda* — 4 głoski: w-o-d-a, *stado* — 5 głosek: s-t-a-d-o.

Każda głoska ma w piśmie swój znak, który się nazywa **literą**.

Zbiór wszystkich liter nazywa się **abecadłem** albo **alfabetem**.

§ 6.

Głoski dzielą się na **samogłoski** i **spółgłoski**. Samogłoski są: a, ą, e, ę, i, o, ó, u, y.

Do spółgłosek należą: b, c, ć, d, f, g, h, k, l, ł, m, n, ń, p, r, s, ś, t, w, z, ź, ż.

Są wszakże takie spółgłoski, które oddzielnych znaków piśmiennych nie mają, ale oznaczają je w piśmie litery złożone, do których należą: ch, cz, dz, dż, dź, rz, sz.

Oprócz wszystkich powyższych, jest jeszcze jedna głoska *j*, którą można nazwać półgłoską, gdyż ani do samogłosek ani do spółgłosek zaliczyć się nie da; ma ona tę własność, że sama przez się wymówioną być nie może i tylko wtedy się wymawia, jeżeli przed nią lub za nią stoi samogłoska. Naprz.: Maj, jama, moja.

Takim sposobem alfabet polski, wliczając w niego wszystkie powyższe litery, składa się z 39 następujących liter: a, ą, b, c, ć, cz, d, dz, dź, dż, e, ę, f, g, h, ch, i, j, k, l, ł, m, n, ń, o, ó, p, r, rz, s, ś, sz, t, u, w, y, z, ż, ź.

§ 7.

Samogłoski.

Samogłoski dzielą się na: 1) **twarde i miękkie**, 2) **czyste i nosowe**, 3) **otwarte i pochylone**.

Samogłoski twarde: a, ą, o, ó, u, y; miękka i; samogłoski: e, ę mogą być i twardymi i miękkimi. Naprz. w wyrazach: dziobem, złotem, kołem, będę — są e, ę twarde; w wyrazach: w dziobie, w złocie, kołę — miękkie.

Samogłoski czyste: a, e, i, o, ó, u, y; nosowe: ą, ę.

Samogłoski otwarte: a, ą, ę, i, o, u, y; pochylone ó, e. Pochylonemi te ostatnie nazywają się dlatego, że ó pochyła się, t. j. zbliża się w swoim brzmieniu do u; e w niektórych wyrazach — do i lub y. Naprz.: Stóg—stuk, mór—mur, Bóg—Bug; śnieg, chleb, ser. Pochylenie to wszakże ustaje i samogłoski ó, e stają się otwartymi, jeżeli do następujących po nich spółgłosek dodać jaką samogłoskę. Naprz.: Stogi, morowy, Boga, śniegu, o chlebie, sery.

Ćwiczenie 4. (§§ 5, 6, 7).

A. Wymówić głoski i wskazać ich liczbę w następujących wyrazach:

Brama. Syn. Dzwonić. Tarcza. Szczypać.
Niedziela. Pochmurny. Pohamować. Majowy.
Umaić. Dźwięk. Wierzyciel. Dżdżysty.

- B. Objasnić: a) Jakim zmysłem rozpoznajemy głoski i jakim litery? b) Jaka jest różnica pomiędzy głoską a literą? c) Czego jest więcej: głosek czy liter?
- C. Wyliczyć: a) samogłoski, b) spółgłoski pojedyncze, c) spółgłoski złożone, d) wszystkie litery w alfabetycznym porządku.
- D. Ułożyć w porządku alfabetycznym następujące wyrazy:
 Figura. Rzemień. Dzwon. Człowiek. Śmiałość.
 Aktor. Król. Szkoła. Życie. Igła. Balon.
 Próchno. Wystrzał. Eter. Łokieć. Soda. Ufność.
 Jakób. Nazwa. Gniew. Ósemka. Źródło. Długość.
 Zemsta. Chata. Lewkonja. Trunek. Ćwikła.
 Dżwina. Opór. Cegła. Marchew. Dżokej.
 Herbata. Radom.
- E. Wyliczyć samogłoski: a) twarde i miękkie, b) czyste i nosowe, c) otwarte i pochylone.
- F. Napisać 6 wyrazów z twardem i z miękkim *e i ę*.
- G. W następujących wyrazach zamienić *o* pochylone na otwarte:
 Ból. Nawóz. Głód. Grób. Przód. Powrót.
 Połówka. Stół. Powój. Wór.

§ 8.

Spółgłoski.

Spółgłoski dzielą się:

- 1) Ze względu na sposób wymawiania na **twarde** i **miękkie**, przyczem każda twarda ma jedną lub więcej odpowiednich sobie miękkich, jak to wskazuje następująca tablica i przykłady:

twarde	b	d	f	g	h	ch	k	ł	m	n	p	r	s	t	w	z
miękkie	b(i)*	dz dź dż	f(i)	g(i) dz ż	ż	ś s(i) sz	c cz	l	m(i)	ń n(i)	p(i)	rz	ś s(i) sz	c ć c(i) cz	w(i)	ż ż z(i)
	baba babie	rząd rządzą jazda jeżdżą chód chodzą	traf trafię	róg rogiem noga nóż waga ważki	druh drużka	Stach Stas Stasio muchy muszka	ręka w ręce ryk ryczek	szat szaleć	brama bramie	stanać stań stanie	łapać łapie łapie	wór w worze	głos głos w głosie mus muszę	bito bicie bić kąć w kącie piątać piętać	mowa mowie	wóz wozę woź na wozie
przykłady																

* Takie „l” nie stanowi oddzielnej głoski w wyrazie, lecz jest tylko znakiem, służącym do zmiękczenia poprzedzającej go spółgłoski.

Uwaga 1. Takie przechodzenie spółgłosek twardych w miękkie nazywa się **zmiękczeniem** spółgłosek.

2) Ze względu na organa głosowe, za pomocą których się wymawiają, na: **gardłowe**, **podniebienne**, **językowe**, **zębowe**, **wargowe** i **nosowe**, a mianowicie:

gardłowe	g, h, ch, k	
podniebienne	ć, cz, dż, dź, ń, ś, sz, ż, ź	
językowe	l, ł, r, rz	
wargowe	b, f, p, w	} m
nosowe		
zębowe	c, d, dz, t, s, z	} n

Uwaga 2. Spółgłoska *m* jest nosową i wargową, *n* — nosową i zębową; spółgłoski podniebienne: *cz*, *dż*, *sz*, *ż* i zębowe: *c*, *dz*, *s*, *z* nazywają się także *syczącymi*.

3) Ze względu na natężenie głosu, z jakim są wymawiane, na: **mocne**, **słabe** i **płynne** (t. j. ani mocne ani słabe), przyczem każda mocna ma odpowiednią sobie słabą, mianowicie:

mocne	c	ć	ch	cz	f	k	p	s	ś	sz	t
słabe	dz	dź	h	dż	w	g	b	z	ź	ż	d
płynne	l, ł, m, n, ń, r, rz.										

Ćwiczenie 5. (§ 8).

- A. Wyliczyć spółgłoski twarde i miękkie.
- B. Napisać po jednym przykładzie na wszystkie wypadki zmiękczenia spółgłosek.
- C. Wyliczyć spółgłoski: a) gardłowe, b) podniebienne, c) językowe, d) wargowe, e) nosowe, f) zębowe, g) syczące.
- D. Wyliczyć spółgłoski: a) mocne i słabe, b) płynne.
- E. W następujących wyrazach oznaczyć spółgłoski mocne i słabe:
Pałasz — pasaż. Szew — szef. Buhaj — buchać.
Pot — pod. Piec — biedz. Waz — was. Stuk — stóg. Zasób — zasyp. Miedź — mieć. Paś — paż.
Czumak — dzuma.
- F. Napisać po jednym przykładzie na wszystkie spółgłoski mocne i słabe.

§ 9.

O zgłoskach czyli sylabach.

Z oddzielnych głosek tworzą się **zgłoski** czyli **sylaby** — w taki sposób, że w skład każdej zgłoski

wchodzi *jedna samogłoska*, albo sama, albo w połączeniu z jedną lub więcej spółgłoskami. Naprz.: A, ty, moc, brat, strzał.

Wyrazy zaś składają się z sylab, których takim sposobem w każdym wyrazie jest tyle, ile samogłosek. Naprz.: stół, wo-da, War-sza-wa, za-kon-ni-ca.

U w a g a. Samogłoska *i*, służąca do zmiękczenia poprzedzającej spółgłoski (patrz § 8 odsyłacz), oddzielnej sylaby w wyrazie nie stanowi. Naprz.: w wyrazie *niewiele* są 3 sylaby, chociaż 5 samogłosek.

Ze względu na ilość zgłosek wyrazy dzielą się na jednozgłoskowe, dwuzgłoskowe, trzyzgłoskowe i wielozgłoskowe.

Naprz.: Ja	wyraz	1—zgłoskowy	
by-łem	„	2—	„
przed-wczo-raj	„	3—	„
w ga-bi-ne-cie	„	4—	„
zo-o-lo-gicz-nym	„	5—	„

Ćwiczenie 6. (§ 9).

- A. Następujące wyrazy rozdzielić na zgłoski (sylaby) i wskazać ich liczbę:

Jak dziś deszcz lał, grad bił, wiatr dął. Niedziela jest dzień świąteczny. Człowiek z fałszywym charakterem niewielu ma przyjaciół. Struga na łące zupełnie wyschła. Załoga Konstantynopolitańska odmówiła posłuszeństwa. W mieście Łodzi jest ulica Przędzalniana.

- B. Napisać: a) 5 wyrazów jednozgłoskowych, b) 5 dwuzgłoskowych, c) 5 trzyzgłoskowych, d) 5 wielozgłoskowych.

CZĘŚĆ II.

Odmiana czyli fleksja.

§ 10.

Każdy wyraz ma jakieś znaczenie. Naprz. w zdaniu: *pilny uczeń chętnie pracuje*—*uczeń* oznacza osobę, *pracuje* — czynność tej osoby, *pilny* — jej przymiot, *chętnie* — sposób czynności.

Ze względu na swoje znaczenie dzielą się wszystkie wyrazy na **części mowy**, których jest 9, a mianowicie:

- 1) rzeczownik
- 2) przymiotnik
- 3) zaimek
- 4) liczebnik
- 5) słowo czyli czasownik
- 6) przysłówek
- 7) przyimek
- 8) spójnik
- 9) wykrzyknik

Pierwsze 4 części mowy nazywają się *imionami*, pierwsze 5 — częściami mowy *odmiennymi* a ostatnie 4 — *nieodmiennymi*.

Rzeczownik.

§ 11.

Rzeczownik jest część mowy odmieniana, która oznacza nazwę jakiegoś przedmiotu.

Przedmiotem nazywa się wszystko to, co możemy rozpoznać albo 1) za pomocą jednego z 5-ciu naszych zmysłów, t. j.: wzroku, słuchu, powonienia, smaku, dotykania, albo 2) za pomocą naszego umysłu.

Wskutek tego przedmioty dzielą się na **zmysłowe** i **umysłowe**. Naprz. Stół, głos, perfumy, cukier, jedwab—są to przedmioty zmysłowe; duch, anioł, sumienie, mądrość, cnota—umysłowe.

Oprócz zmysłowych i umysłowych, przedmioty mogą być jeszcze **żywotne** i **nieżywotne**. Pierwsze obdarzone są życiem, t. j. swobodnie mogą zmieniać miejsce, drugie — nie mają tej własności. Naprz. Człowiek, zwierzę, ptak, ryba — są przedmioty żywotne; drzewo, kamień, dom, obraz—nieżywotne.

Ćwiczenie 7. (§§ 10, 11).

A. W następujących zdaniach wskazać znaczenie wyrazów:

Ojciec czyta nam codziennie wieczorem głośno zajmujące powiastki. Znany dobroczyńca rozdał pięćset rubli pogorzałcom. Zachwyceni widzowie i słuchacze ciągle wczoraj wyrażali swoje zadowolenie. Chory człowiek nieustannie woła: och, ach.

B. Wyliczyć: a) imiona gramatyczne, b) części mowy odmienne, c) części mowy nieodmienne.

- C. Z pomiędzy następujących przedmiotów wybrać:
a) zmysłowe, b) umysłowe:
Starzec. Starość. Skrzypce. Muzyka. Czas.
Gwiazda. Plan. Siła. Pogoda. Słowo. Sól.
Aksamit. Odległość. Dusza. Nauka.
- D. Z pomiędzy następujących przedmiotów wybrać:
a) żywotne, b) nieżywotne:
Roślina. Wąż. Głaz. Sosna. Orzeł. Książd.
Węgorz. Żelazo. Węgiel. Rzeka. Wiatr.
Żrebię. Owad. Żądło. Córka.
- E. Napisać: a) 6 przedmiotów zmysłowych, b) 6 umysłowych, c) 6 żywotnych, d) 6 nieżywotnych

§ 12.

Rzeczowniki dzielą się na:

1) **własne i pospolite**. Własne oznaczają nazwę przedmiotów pojedynczych, odróżniając je od innych przedmiotów tego samego gatunku; pospolite oznaczają nazwę wszystkich przedmiotów jednego gatunku. Naprz. Własne: Warszawa, Wisła, Mickiewicz, Włochy, Ararat. Pospolite: miasto, rzeka, poeta, kraj, góra.

Uwaga. Rzeczowniki własne piszą się dużą literą.

2) **ludzkie i zwierzęce**. Ludzkie oznaczają nazwę ludzi, zwierzęce — zwierząt. Naprz.:

Ludzkie: syn, książd, Tadeusz, urzędnik, malarz.

Zwierzęce: owca, bocian, szczupak, wąż, mucha.

3) **zdrobniałe i zgrubiałe**. Zdrobniałe oznaczają nazwę przedmiotów małych, drobnych, ładnych; zgrubiałe — dużych, niezgrabnych. Naprz.:

Jan {	Jaś	dom {	domек	pies {	piesek	kajet {	kajecik
	Jasisko		domisko		psisko		kajecisko

4) **swojskie i cudzoziemskie.** Rzeczowniki swojskie są czysto polskie, cudzoziemskie — wzięte do polskiego języka z innych języków. Naprz. Swojskie: pióro, brat, praca, dusza, ziemia.

Cudzoziemskie: geografia (z grec.), deklinacja (z łacińsk.), kajet (z franc.), hebel (z niem.), algebra (z arabsk.).

5) **zbiorowe.** Rzeczowniki zbiorowe oznaczają nazwę wielu jednakowych przedmiotów, stanowiących jedną całość. Naprz.: Las, pułk, stado, rój, szlachta.

6) **materjalne.** Rzeczowniki materjalne oznaczają nazwę takich przedmiotów, których największa ilość i najmniejsza cząstka jednakowo się nazywa. Naprz.: Cukier, mąka, złoto, mleko, woda.

Ćwiczenie 8. (§ 12).

A. Z pomiędzy następujących rzeczowników wybrać: a) własne, b) pospolite, c) ludzkie, d) zwierzęce, e) zdrobniałe, f) zgrubiałe, g) swojskie, h) cudzoziemskie, i) zbiorowe, j) materjalne: Jaskółka. Piątek. Dzieciątko. Kreda. Książczy-sko. Kupiectwo. Geografia. Poeta. Stal. Maszynka. Bernardyn. Austrja. Masło. Tłum. Ignacy. Wieśniak. Etymologja. Pstrąg. Ptaszyna. Chłopisko. Październik. Religja. Prosna. Chłopczyk. Wino. Pospólstwo. Żmija. Oficer. Konisko. Krasicki. Arytmetyka. Lew. Pieczywo. Polak. Sztukmistrz.

B. Napisać: a) 5 rzeczowników własnych, b) 5 pospolitych, c) 5 ludzkich, d) 5 zwierzęcych, e) 5 zdrobniałych, f) 5 zgrubiałych, g) 5 swojskich, h) 5 cudzoziemskich, i) 5 zbiorowych, j) 5 materjalnych.

§ 13.

W rzeczownikach rozróżniać należy: **rodzaje, liczby i przypadki.**

§ 14.

Rodzaje są 3: męski, żeński i nijaki.

Rodzaj poznaje się:

1) w rzeczownikach ludzkich i zwierzęcych po ich *znaczeniu*, mianowicie: rzeczowniki ludzkie, oznaczające nazwę mężczyzn, i zwierzęce, oznaczające nazwę samców, są rodzaju męskiego; oznaczające zaś nazwę kobiet i samic—żeńskiego. Naprz.:

R. męski: ojciec, sędzia, pan, baran, koziół, kogut.

R. żeński: matka, sędzina, pani, owca, koza, kura.

Uwaga 1. Wyjątek tu stanowią rzeczowniki, oznaczające nazwę młodych zwierząt, które są rodzaju nijakiego. Naprz.: Jagnię, źrebię, szczenię, kurczę.

2) We wszystkich innych rzeczownikach po ich *końcówkach*, mianowicie:

rodzaj męski kończy się na spółgłoskę twardą,
na spółgłoskę miękką i na *j*
(z wyjątkiem *kolej*). Naprz.: Dom,
kął, zamek; kamień, ból, gwóźdz,
kij, słój;

Rodzaj żeński kończy się na *a*, *i* i na spółgłoskę miękką. Naprz.: Noga,
bania, pani, sień, kąpiel, łódź;

rodzaj nijaki kończy się na *o*, *e*, *ę*. Naprz.
Słowo, pole, plemię.

Uwaga 2. W sposób mechaniczny można rozpoznać rodzaj rzeczownika przez dodanie wyrazu *ten*—do męskiego, *ta*—do żeńskiego i *to*—do nijakiego rodzaju. Nprz.: Ten cień, ta pleśń, to gimnazjum.

Oprócz 3-ch powyższych, jest jeszcze t. z. rodzaj **wspólny**, do którego należą takie rzeczowniki, które mogą być i męskiego i żeńskiego rodzaju. Naprz.: Ten sługa i ta sługa, sierota, włóczęga, kaleka.

Ćwiczenie 9. (§ 14).

- A. Oznaczyć rodzaj następujących rzeczowników po ich znaczeniu:
Starosta. Siostra. Linde. Władzio. Ciele. Książę. Geś. Gąsior. Wanda. Tadeusz. Opiekun. Opiekunka. Kościuszek. Kaczka. Prosię.
- B. Oznaczyć rodzaj następujących rzeczowników po ich końcówkach:
Stół. Wybój. Grabież. Słońce. Karta. Ucho. Krzemień. Woń. Kosz. Kolej. Ziele. Zamęt. Ławka. Powieść. Strzemię. Pieniądz. Okno. Gaj. Brzemie. Wyrób. Strona. Morze. Imię. Maj. Koło.
- C. Oznaczyć rodzaj następujących rzeczowników w sposób mechaniczny:
Magiel. Kąpiel. Szynel. Kądział. Szyniel. Muzeum. Kadź. Żołędź. Aster. Młodzieź. Łupież. Potwarz. Moździerz. Nać. Toń. Ruń. Potaż. Podaż. Album. Krawędź. Łabędź. Kometa. Płacz. Zdobyć. Kazań. Spowiedź. Seminarjum.
- D. Napisać: a) 10 rzeczowników rodzaju męskiego, b) 10 rodzaju żeńskiego, c) 10 rodzaju nijakiego, d) 5 rodzaju wspólnego.

§ 15.

Liczby są 2: pojedyncza i mnoga.

Liczba pojedyncza używa się wtedy, jeżeli jest mowa o jednym przedmiocie, mnoga—jeżeli o dwóch lub więcej przedmiotach. Naprz.: Uczeń—uczniowie, książka—książki, pióro—pióra.

Nie wszystkie rzeczowniki używają się w obydwóch liczbach: są takie, które mają tylko liczbę pojedynczą, i takie, które mają tylko mnoga.

Tylko w liczbie pojedynczej używają się:

- a) niektóre rzeczowniki własne. Naprz.: Europa, Krym, Kalisz, Prosna.
- b) niektóre rzeczowniki zbiorowe. Naprz.: Szlachta, duchowieństwo, rycerstwo.
- c) niektóre rzeczowniki materjalne. Naprz.: Masło, złoto, mleko, mąka, stal.

Uwaga. Jeżeli rzeczowniki materjalne formują liczbę mnoga, to zwykle w takim razie zmieniają swoje znaczenie. Naprz. *Srebra* (od *srebro*) oznaczają wyroby ze srebra: łyżki, noże, widelce; *wody* (od *woda*)—wody lecznicze; *cukry* (od *cukier*)—wyroby z cukru (cukierki); *plótina* (od *plótino*), *wina* (od *wino*), *miody* (od *miód*)—różne gatunki płótna, wina, miodu; *żelaza* (od *żelazo*)—narzędzie do łapania lisów i t. d.

Tylko liczbę mnoga mają takie rzeczowniki, jak naprz.: plecy, drzwi, sianie, wrota, okulary, skrzypce, grabie, widły, tudzież niektóre własne, jak naprz.: Włochy, Alpy, Kielce.

Ćwiczenie 10. (§ 15).

- A. Napisać 15 rzeczowników, mających tylko liczbę pojedynczą, a mianowicie: a) 5 własnych, b) 5 zbiorowych, c) 5 materialnych.
- B. Napisać 12 rzeczowników, mających tylko liczbę mnogą, a mianowicie: a) 6 własnych, b) 6 pospolitych.

§ 16.

Przypadków jest 7 w liczbie pojedynczej i 7 w liczbie mnogiej.

Przypadki poznają się po pytaniach, na które odpowiadają. Nazwy przypadków i ich pytania są następujące:

przyp.	1-szy	mianownik	odpow. na pyt.	<i>kto? co?</i>
"	2-gi	dopełniacz	" " "	<i>kogo? czego?</i>
"	3-ci	celownik	" " "	<i>komu? czemu?</i>
"	4-ty	biernik	" " "	<i>kogo? co?</i>
"	5-ty	wołacz	nie ma pytania	
"	6-ty	narzędnik	odpow. na pyt.	<i>kim? czym?</i>
"	7-my	miejsownik	" " "	<i>o kim? o czym?</i>

Uwaga. Pytania: *kto? kogo? komu?* i t. d. stawiają się przy przedmiotach żywotnych, *co? czego? czemu?* i t. d. — przy nieżywotnych.

§ 17.

Odmiana rzeczowników, jak również wszystkich imion (t. j. przymiotników, zaimków i liczebników) przez liczby i przypadki nazywa się **deklinacją** czyli **przypadkowaniem**.

Deklinacja rzeczowników albo inaczej deklinacje rzeczownikowe w polskim języku są 3, a mianowicie:

do **pierwszej** należą rzeczowniki rodzaju męskiego, kończące się na spółgłoskę twardą, na spółgłoskę miękką i na *j*, tudzież zdrobniałe na *o*. Naprz. Las, motyl, wuj, Władzio.

do **drugiej** należą rzeczowniki rodzaju żeńskiego, kończące się na *a*, (*i*)*a*, *i* i na spółgłoskę miękką, tudzież rzeczowniki męskie na *a* i nazwiska męskie rodowe na *o*. Naprz. Ściana, pochodnia, gospodyni, sieć, mówca, Jagiełło.

do **trzeciej** należą rzeczowniki rodzaju nijakiego, kończące się na *o*, *e*, *ę*. Naprz. Słowo, morze, zwierzę, strzemię.

Ćwiczenie 11. (§ 17).

A. Oznaczyć, do której deklinacji należą następujące rzeczowniki:

Krokodyl. Myśl. Moniuszko. Kazio. Czoło. Pani. Grzmot. Głowa. Twórca. Studnia. Ptaszę. Pokój. Zboże. Ochmistrzyni. Bawół. Sień. Strumień. Kolano. Wojdyłło. Józio. Zlecenie. Wymię. Mazgaj. Klomb. Julcia. Połec. Płec. Dozorczyni. Piekarnia. Podole. Wojewoda. Półka. Zdrój. Fredro. Mnóstwo. Wacio. Kaczę. Rama. Wydawca. Kolej.

B. Napisać: a) 8 rzeczowników, należących do deklinacji I, b) 12 rzeczowników, należących do deklinacji II, c) 8 rzeczowników, należących do deklinacji III.

DEKLINACJA I.

§ 18.

Wzory deklinacji pierwszej.

	1.	2.	3.	4.
	Liczba pojedyncza.			
Przyp.	1. las	motyl	wuj	Władzio
„	2. lasu	motyla	wuja	Władzia
„	3. lasowi	motylowi	wujowi	Władziowi
„	4. las	motyla	wuja	Władzia
„	5. o lesie!	o motylu!	o wuju!	o Władziu!
„	6. lasem	motylem	wujem	Władziem
„	7. w lesie	o motylu	o wuju	o Władziu

	Liczba mnoga.			
Prz.	1. lasy	motyle	wujowie	Władziowie
„	2. lasów	motyli	wujów	Władziów
„	3. lasom	motylom	wujom	Władziom
„	4. lasy	motyle	wujów	Władziów
„	5. o lasy!	o motyle!	o wujowie!	o Władziowie!
„	6. lasami	motylami	wujami	Władziami
„	7. w lasach	o motylach	o wujach	o Władziach

§ 19.

Uwagi dotyczące deklinacji pierwszej.

A. Przypadków liczby pojedynczej.

- 1) Przyp. 2-gi kończy się na *a* i *u*. Wszystkie przedmioty żywotne mają końcówkę *a* z wyjątkiem *wół*—*wołu*, nieżywotne zaś—*a* lub *u*. Naprz. Bat—bata, zegar—zegara, Płock—Płocka; dom—domu, rój—roju, Rzym—Rzymu.

U w a g a 1. Niektóre rzeczowniki mają w 2-im przyp. końcówkę *i a i u*, przyczem jednakże zmieniają swoje znaczenie. Naprz. Bal—bala (drzewo), balu (zabawa): muł—muła (zwierzę), mułu (błoto); zamek—zamka (do klucza), zamku (gmach); róg—roga (krowiego), rogu (ulicy); wieczór—wieczora (pora), wieczoru (zabawa); zbieg—zbiega (uciekinier), zbiegu (okoliczności) i t. p.

2) Przyp. 3-ci kończy się na *owi* lub *u*. Naprz. Król—królowi, kupiec—kupcowi, brat—bratu, pies—psu.

3) Przyp. 4-ty w przedmiotach żywotnych ma formę przyp. 2-go, w przedmiotach nieżywotnych — 1-go. Naprz. Kocham ojca, złapałem ptaka, kupiłem kajet, mam stół.

U w a g a 2. W pewnych wyrażeniach niektóre rzeczowniki, oznaczające nazwę przedmiotów żywotnych, mają przyp. 4-ty tak, jak 1-szy, a nie jak 2-gi. Naprz. Wyjść za mąż, wsiąść na koń, na Św. Józef, na Św. Jan, na Św. Wojciech i t. p.

U w a g a 3. Przeciwnie zaś niektóre rzeczowniki, chociaż oznaczają nazwę przedmiotów nieżywotnych, mają przyp. 4-ty tak, jak 2-gi, a nie jak 1-szy. Naprz. Tańczyć walca, oberka, mazura; grać wista, ćwika, preferansa; wywinać kozła, stanąć dęba, dać nurka, nabić guza, wydać rubla, czytać Kurjera i t. p.

4) Przypadek 5-ty, kończy się na *e i u*. Naprz. Brat—bracie, pies—psie, stół—stole; król—królu, koń—koniu, kij—kiju.

U w a g a 4. Rzeczowniki ludzkie i zwierzęce kończące się na *ec*, mają w 5-tym przyp. końcówkę *cze*. Naprz. Ojciec—ojcze, chłopiec—chłopcze, krogulec—krogulcze. Bóg ma 5-ty przyp. Boże, ksiądz—księżę.

- 5) Przyp. 7-my kończy się tak samo, jak 5-ty t. j. na *e* lub *u*. Naprz. Brat—po bracie, pies—o psie, stół — na stole; król — przy królu, koń—na koniu, kij—o kiju.

Uwaga 5. Przyp. 7-my może być użyty tylko z przyimkami: w, o, na, po, przy.

B. Przypadków liczby mnogiej.

- 1) Przypadek 1-szy kończy się na *owie*, *e*, *i*, *y*. Naprz. Uczeń—uczniowie, rycerz—rycerze, chłop—chłopi, włos—włosy.

Uwaga 6. Rzeczowniki: cud, grunt, koszt, kurs, tudzież niektóre cudzoziemskie, jak naprz. akt, egzamin mają 1-szy przyp. liczby mnog. na *a*: cuda, grunta, koszta, kursa, akta, egzamina.

- 2) Przyp. 2-gi kończy się na *ów*, *i*, *y*. Naprz. kot—kotów, koń—koni, miesiąc—miesiące.
3) Przypadek 4-ty w rzeczownikach ludzkich ma formę przyp. 2-go, we wszystkich innych—1-go. Naprz. Widziałem robotników, lubię konie i psy, piszę listy.
4) Przypadek 5-ty ma zawsze formę przyp. 1-go. Naprz. Uczeń—o uczniowie, rycerz—rycerze, chłop—chłopi, włos—włosy.

C. Uwagi ogólne.

- 1) Rzeczowniki, kończące się na *anin*, przyjmują w liczbie mnog. końcówkę *anie* i odmieniają się tak: poganin—poganie, pogan, poganom, pogan, o poganie! poganami, o poganach.
2) Tydzień ma następne przypadki: tygodnia, tygodniowi, tygodniem, tygodnie i t. d.; dech—2-gi przypadek tchu, 6-ty tchem.
3) Człowiek ma liczb. mn. ludzie, rok—lata, brat—bracia, ksiądz—księża, jęczmień—jęczmiona.

Ćwiczenie 12. (§§ 18, 19).

A. Wzór odmiany rzeczownika *w zdaniach* (podług deklinacji I):

Liczba pojedyncza.

1. Warowny *zamek* stoi na niedostępnej górze.
2. Wspaniały jest widok z tego *zamku*.
3. Podjechaliśmy ku wspaniałemu *zmkowi*.
4. *Zamek* warszawski zbudowali książęta mazowieccy.
5. *O zamku*, ileż burz przeszło nad tobą!
6. Nad *zamkiem* zebrały się ciemne chmury.
7. W *zamku* chęcińskim przebywał niegdyś Władysław Łokietek.

Liczba mnoga.

1. Piękne *zamki* stanowią ozdobę okolicy.
2. Z wielu starożytnych *zmków* pozostały obecnie tylko ruiny.
3. Podróżni przyglądali się po drodze pięknym *zmkom*.
4. *Zamki* obronne otaczano dawniej okopami i rowami.
5. *O dawne zamki*, jakże ciekawe są wasze dzieje.
6. Pod *zmkami* przeprowadzano zwykle podziemne łochy.
7. *O średniowiecznych zmkach* krąży wiele ciekawych podań.

B. Napisać w zdaniach odmianę następujących rzeczowników.

Bal (dębowy). Róg (jeleni). Wieczór (zimowy). Mazur (dziarski). Chłopiec (pilny). Kot (szary). Książdz (świecki). Brat (starszy). Żołnierz (ranny). Koszt (znaczny). Mieszczanin (bogaty). Tydzień, miesiąc, rok (cały). Człowiek (zasłużony). Felcio (grzeczny). Kij (długi).

DEKLINACJA II.

§ 20.

Wzory deklinacji drugiej.

1.	2.	3.	4.	5.	6.
----	----	----	----	----	----

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	ściana	pochođnia	gospodyni	sieć	mówca	Jagięło
"	ściany	pochođni	gospodyni	sieci	mówcy	Jagięły
"	ścianie	pochođni	gospodyni	sieci	mówcy	Jagielle
"	ścianę	pochođnię	gospodynię	sieć	mówcę	Jagięłę
"	o ścianio!	o pochođnio!	o gospodyni!	o sieci!	o mówco!	o Jagięłło!
"	ścianą	pochođnią	gospodynią	siecią	mówcą	Jagięłłą
"	w ścianie	o pochođni	o gospodyni	w sieci	o mówcy	o Jagielle

DEKLINACJA II.

§ 20.

Wzory deklinacji drugiej.

1.	2.	3.	4.	5.	6.
----	----	----	----	----	----

Liczba mnoga.

Przyp. 1. ściany	pochodnie	gospodynie	sieci	mówcy	Jagiełłowie
"	2. ścian	pochodni	sieci	mówców	Jagiełłów
"	3. ścianom	pochodniom	sieciom	mówcom	Jagiełłom
"	4. ściany	pochodnie	sieci	mówców	Jagiełłów
"	5. o ściany!	o pochodnie!	o sieci!	o mówcy!	o Jagiełłowie!
"	6. ścianami	pochodniami	gospodyniami	mówcami	Jagiełłami
"	7. w ścianach	o pochodniach	o gospodyniach	o mówcach	o Jagiełłach

§ 21.

Uwagi, dotyczące deklinacji drugiej.**A. Przypadków liczby pojedynczej.**

- 1) Przypadek 2-gi kończy się na *y, i*. Naprz. Mapa — mapy, starosta — starosty, ławka — ławki, sień — sieni.

Uwaga 1. Cztery rzeczowniki męskie na (*i*)*a*: sędzia, hrabia, margrabia, burgrabia mają w przyp. 2-im, 3-im, 4-ym i 7-ym dwojaką formę: hrabi i hrabiego, hrabi i hrabiemu, hrabię i hrabiego, hrabio, hrabią, o hrabi i o hrabim.

- 2) Przyp. 3-ci kończy się na *e, i, y*. Naprz. Matka — matce, myśl — myśli, straż — straży.
- 3) Przyp. 4-ty kończy się: w rzeczownikach, zakończonych na spółgłoskę, tak jak przyp. 1-szy, naprz.: myje twarz, mam myśl, kupiłem sieć; rzeczownik *pani* przybiera końcówkę *a* — *panią*, wszystkie zaś inne mają *ę*, naprz. książka — książkę, drukarnia — drukarnię, gospodyni — gospodynię.
- 4) Przyp. 5-ty kończy się na *o, i, y*. Naprz. Woda — wodo, ksienią — ksieni, śmierć — śmierci, rozpacz — rozpaczy.

Uwaga 2. Rzeczowniki żeńskie zdrobniałe kończą się w 5-ym przyp. na *u*. Naprz. Józia — Józiu, ciocia — ciociu.

- 5) Przyp. 7-my kończy się tak samo, jak 3-ci, t. j. na *e, i, y*. Naprz. Matka — o matce, myśl — w myśli, straż — o straży.

B. Przypadków liczby mnogiej.

- 1) Przyp. 1-szy kończy się na *e, i, y*. Naprz. Róża — róże, kość — kości, nagroda — nagrody.

U w a g a 3. Rzeczowniki męskie na *a* i nazwiska męskie rodowe na *o* w licz. mn. odmieniają się podług deklinacji 1-ej. Naprzykład: Obrońcy, Fredrowie—obrońców, Fredrów — obrońcom, Fredrom i t. d. Przyp. 2-gi w tych rzeczownikach zawsze się kończy na *ów* z wyjątkiem: słudzy i mężczyźni — sług i mężczyzn.

- 2) Przyp. 2-gi kończy się na *i*, *y*, lub na spółgłoskę. Naprz. Wieś—wsi, rzecz—rzeczy, głowa—głów, dynia—dyni.

U w a g a 4. Rzeczowniki cudzoziemskie na *cja* i wogóle rzeczowniki, kończące się na *ja*, mają 2-gi przyp. w licz. mn. taki sam, jak w poj. Naprz. Deklinacja—deklinacji, stancja—stancji, lekcja—lekcji, historja—historji, Zofja—Zofji, linja—linji.

- 3) Przyp. 4-ty i 5-ty mają zawsze formę przyp. 1-go. Naprz. Lubię róże, mamy kości, dostaniemy nagrody; o róże, kości, nagrody!

Ćwiczenie 13. (§§ 20, 21).

A. Wzór odmiany rzeczownika w zdaniach (podług dekl. II):

Liczba pojedyncza.

1. Ta *okolica* jest bardzo malownicza.
2. Najlepsza pszenica pochodzi z *okolicy* Sandomierza.
3. Zbliżaliśmy się ku pięknej *okolicy*.
4. Znam dobrze waszą *okolicę*.

5. *O okolico*, ileż moich wspomnień łączy się z tobą!
6. Między tą a tamtą *okolicą* jest znaczna różnica w żyzności roli.
7. Grad poczynił wielkie szkody w naszej *okolicy*.

Liczba mnoga.

1. Górskie *okolice* są uważane za najzdrowsze.
2. Ze wszystkich *okolic* szlachta zjechała się na sejm.
3. Niektórym *okolicom* silnie daje się uczuwać brak robotnika.
4. Zwiedzę w tym roku nadniemeńskie *okolice*.
5. *O okolice* Grunwaldu, jakże pamiętne są wasze dzieje!
6. Wszyscy podróżnicy zachwycają się góorskimi *okolicami*.
7. W wielu *okolicach* zupełnie wycięto lasy.

B. Napisać w zdaniach odmianę następujących rzeczowników:

Pszczółka (pracowita). Piekarnia (parowa). Pani radczyni. Powieść (zajmująca). Kawalerzysta (dzielny). Sapiaha i Sanguszko. Sędzia (sprawiedliwy). Mania (mała). Sługa (wierny). Stacja (kolejowa). Manja (dziwna). Anglja, Hiszpanja i Norwegja. Ręka (prawa).

DEKLINACJA III.

§ 22.

Wzory deklinacji trzeciej.

	1.	2.	3.	4.
	Liczba pojedyncza.			
Przyp. 1. słowo	morze	zwierzę	strzemię	
„ 2. słowa	morza	zwierzęcia	strzemienia	
„ 3. słowu	morzu	zwierzęciu	strzemieniu	
„ 4. słowo	morze	zwierzę	strzemię	
„ 5. o słowo!	o morze!	o zwierzę!	o strzemię!	
„ 6. słowem	morzem	zwierzęciem	strzemieniem	
„ 7. o słowie	w morzu	o zwierzęciu	w strzemieniu	

	Liczba mnoga.			
Przyp. 1. słowa	morza	zwierzęta	strzemiona	
„ 2. słów	mórz	zwierząt	strzemion	
„ 3. słowom	morzom	zwierzętom	strzemionom	
„ 4. słowa	morza	zwierzęta	strzemiona	
„ 5. o słowa!	o morza!	o zwierzęta!	o strzemiona!	
„ 6. słowami	morzami	zwierzętami	strzemionami	
„ 7. o słowach	w morzach	o zwierzętach	w strzemionach	

§ 23.

Uwagi, dotyczące deklinacji trzeciej.

A. Przypadków liczby pojedynczej.

- 1) Przyp. 3-ci kończy się zawsze na *u*. Naprz. Dzieło — dziełu, pole — polu, ciele — cieleciu, plemię — plemieniu. Wyjątek stanowi *południe* — ku *południowi*.

- 2) Przyp. 4-ty i 5-ty (również w liczbie mnogiej) mają zawsze formę przyp. 1-go. Naprz. Sieję proso, uprawiam pole, kupiłem kurczę, masz zamię; o proso, pole, kurczę, zamię!
- 3) Przyp. 7-my kończy się na *e*, *u*. Naprz. Koło — w kole, czytanie — w czytaniu.

B. Przypadków liczby mnogiej.

- 1) Przyp. 2-gi kończy się na spółgłoskę. Naprz. Drzewo — drzew, serce — serc, jagnię — jagniąt, imię — imion.

Uwaga 1. Rzeczowniki zgrubiałe na *sko* kończą się w przyp. 2-im na *ów*. Naprz. Chłopsko — chłopisków, konisko — konisków. Niektóre rzeczowniki przybierają końcówkę *i*, *y*. Naprz. Narzędzie — narzędzi, narzecze — narzeczy.

C. Uwagi ogólne.

- 1) Rzeczowniki, kończące się na *ę*, odmieniają się tak, jak gdyby się kończyły na *t* i *en*. Naprz. Zwierzę zamiast *zwierzęt* — zwierzęcia, zwierzęta i t. d.; strzemię zamiast *strzemien* — strzemieniem, o strzemieniu i t. d.
- 2) Rzeczowniki cudzoziemskie na *um*, jak naprz. gimnazjum, liceum, muzeum i t. p., odmieniają się w sposób następujący:

		licz. poj.	licz. mn.
Przyp. 1, 4, 5.		gimnazjum	gimnazja
„ 2.		gimnazjum	gimnazjów
„ 3.		gimnazjum	gimnazjom
„ 6.		gimnazjum	gimnazjami
„ 7.		w gimnazjum	w gimnazjach

3) Rzeczownik *książę* ma w przypadkach liczby pojedynczej podwójne formy, a mianowicie:

Przyp. 1, 5.	książę	liczba mnoga
„ 2.	książęcia i księcia	prawidłowo:
„ 3.	książęciu i księciu	książęta, książąt
„ 4.	książęcia i księcia	i t. d.
„ 6.	książęciem i księciem	
„ 7.	o książęciu i o księciu	

4) *Dzieci* i *dziecko* mają liczbę mnogą *dzieci* (podług dekl. II), *niebo* — *niebios*.

5) Rzeczowniki: *oko* i *ucho* mają w liczbie mnogiej: przyp. 1, 4 i 5 — *oczy*, *uszy*; przyp. 2-gi — *oczu*, *uszu*; przyp. 6 — *oczyna*, *uszyna*. Jest to zabytek dawniej używanej t. z. *liczby podwójnej**). Tunależy także rzeczownik rodzaju żeńskiego: *ręka*, który ma w liczbie mnogiej: przyp. 1, 4 i 5 — *ręce*, przyp. 6 — *rękoma* i 7 *w ręku*.

Uwaga 2. *Oko* i *ucho* mają i prawidłową liczbę mnogą: *oka*, *ucha*, tylko w innem znaczeniu: *oka* w sieci lub na rosole, *ucha* — u dzbana.

Ćwiczenie 14. (§§ 22, 23).

A. Wzór odmiany rzeczownika *w zdaniach* (podług deklinacji III):

Liczba pojedyncza.

1. *Pole* żywi i utrzymuje rolnika.
2. *Fornale* już wrócili z *pola*.

*) Używana dawniej liczba podwójna służyła do oznaczenia dwóch przedmiotów. Obecnie pozostały z niej tylko zabytki: 1) w rzeczownikach: *oko*, *ucho*, *ręka*; 2) w liczebnikach: *dwoma*, *stoma*, *dwieście*; 3) w słowach: *pójdźwiewa*, *zrobiewa*, i t. p., jak mówi lud prosty.

3. Zbliźmy się ku temu *polu*.
4. Gospodarz zaorał swoje *pole*.
5. *O pole*, wydaj plon obfity!
6. Za tem *polem* jest gęsty las.
7. Najcięższa robota wre *w polu* podczas żniw.

Liczba mnoga.

1. Te *pola* są żytne, a tamte pszenne.
 2. Zalatuje przyjemna woń od strony *pól* i lasów.
 3. Wieśniacy z lubością przyglądają się swym *polom*.
 4. Nieurodzajne *pola* użyźniają nawozem.
 5. *O pola*, iluż rodzinom wy byt dajecie!
 6. Słońce zachodzi gdzieś za *polami*, za lasami.
 7. Kuropatwy i skowronki gnieźdzą się *na polach*.
- B. Napisać w zdaniach odmianę następujących rzeczowników:
- Źródło (obfite). Zboże (dojrzałe). Ćwiczenie (polskie). Żrebie (kare). Imię (znane). Wschód, zachód, południe i północ. Psisko (stare). Wybrzeże (morskie). Muzeum (bogate). Książę (udzielny). Dziecko (grymaśne). Dziecię (chore). Niebo (błękitne). Oko i ucho ludzkie.

Przymiotnik.

§ 24.

Przymiotnik jest część mowy odmienne, która oznacza jakiś przymiot przedmiotu.

Przymiotniki dzielą się na: 1) **właściwe** i 2) **względne**.

Przymiotniki właściwe oznaczają jakąś własność czyli właściwość przedmiotu. Naprz. *Piękny koń*, *biała kreda*, *mądre dziecko*.

Przymiotniki względne oznaczają różne względy, jako to:

a) względna pochodzenie, naprz.: Częstochoowski, wiejski, stepowy;

b) względ na posiadanie, na przykład: ojcowski, uczniowski, oficerski;

c) względ na materiał, naprz.: złoty, skórzany, papierowy;

d) względ na czas, naprz.: obecny, dzisiejszy, jutrzejszy;

e) względ na miejsce, naprz.: tutejszy, tamtejszy, miejscowy.

Przymiotniki, również jak rzeczowniki, mają rodzaje, liczby i przypadki.

Rodzaj męski kończy się na *y*, *i*, żeński—na *a*, *i(a)*, nijaki—na *e*, *i(e)*. Naprz. *Mądry*—*mądra*—*mądre*, *tani*—*tania*—*tanie*.

Uwaga. Powyższe końcówki przymiotników nazywają się *pełnemi*. Niektóre wszakże przymiotniki mogą swoje końcówki skracać. Naprz. *Wart*, *rad*, *syty*, *gotowy*, *łaskawy*, *pełny*, *żywy*, *wesoły*, *zdrowy*, *matczyński*, *kontent*.

§ 25.

Odmiana przymiotników przez liczby i przypadki, dla odróżnienia od rzeczownikowej, nazywa się **deklinacją przymiotnikową**.

Ćwiczenie 15. (§§ 24, 25).

A. Z pomiędzy następujących przymiotników wybrać: a) właściwe, b) względne.

Gliniany. Nadmorski. Pogodny. Chłopski. Sąsiedni. Amerykański. Zabójczy. Przeszłoroczny. Czysty. Kuchenny. Górski. Miejski. Groźny. Sosnowy. Przyszły. Pański. Blizki. Srebrny. Cienki. Powolny. Gospodarski. Gospodarny. Tłusty. Wczorajszy. Obszerny. Lekki.

- B. Napisać: a) 10 przymiotników właściwych, b) 15 względnych.
- C. Napisać: a) 12 przymiotników z końcówkami pełnemi, b) 6—ze skróconemi.

§ 26.

Wzory deklinacji przymiotnikowej.

1.

Liczba pojedyncza.

		rodzaj męski	rodzaj żeń.	rodzaj nij.
Przyp. 1, 5.	mądry	mądra	mądre	
„ 2.	mądrego	mądrej	mądrego	
„ 3.	mądremu	mądrej	mądremu	
„ 4.	mądry, mądrego	mądrą	mądre	
„ 6.	mądrym	mądrą	mądrym	
„ 7.	o mądrym	o mądrej	o mądrym	

Liczba mnoga.

Przyp. 1, 5.	mądrzy, mądre	mądre	mądre
„ 2.	mądrych	mądrych	mądrych
„ 3.	mądrym	mądrym	mądrym
„ 4.	mądre, mądrych	mądre	mądre
„ 6.	mądrymi, mądremi	mądrymi	mądrymi
„ 7.	o mądrych	o mądrych	o mądrych

2.

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1, 5.	tani	tania	tanie
„ 2.	taniego	taniej	taniego
„ 3.	taniemu	taniej	taniemu
„ 4.	tani, taniego	tanią	tanie
„ 6.	tanim	tanią	taniem
„ 7.	w tanim	w taniej	w taniem

Liczba mnoga.

Przyp. 1, 5.	tani, tanie	tanie	tanie
„ 2.	tanich	tanich	tanich
„ 3.	tanim	tanim	tanim
„ 4.	tanie, tanich	tanie	tanie
„ 6.	taniami, taniemi	taniemi	taniemi
„ 7.	w tanich	w tanich	w tanich

§ 27.

Uwagi, dotyczące deklinacji przymiotnikowej.

- 1) Przyp. 4-ty licz. poj. w rodz. męs. ma formę przyp. 2-go, jeżeli przymiotnik stoi przy przedmiocie żywotnym, lub ma formę przyp. 1-go, jeżeli przymiotnik stoi przy przedmiocie nieżywotnym. Naprz. Mam dobrego ojca, mam dobrego konia, mam dobry stół.
- 2) Przyp. 5-ty liczby poj. i mn. ma zawsze formę przyp. 1-go.
- 3) Przyp. 6-ty i 7-my liczby poj. kończy się w rodz. męs. na *ym*, *im*, w rodzaju nij. — na *em*, (*i*)*em*. Naprz. Mądrym człowiekiem, o tanim towarze; mądrem dzieckiem, o taniem kupnie.

- 4) Przyp. 1-szy liczb. mn. w rodz. męs. kończy się na *y*, *i*, jeżeli przymiotnik należy do rzeczowników ludzkich, albo na *e*, *(i)e* jeżeli przymiotnik należy do wszystkich innych rzeczowników. Naprz. Wysocy mężczyźni, piękni synowie; wysokie konie, piękne lasy.
- 5) Przyp. 4-ty licz. mn. w rodz. męsk. ma formę przyp. 2-go, jeżeli przymiotnik należy do rzeczowników ludzkich, lub formę przyp. 1-go przy wszystkich innych rzeczownikach. Naprz. Znam podobnych ludzi, znam podobne psy, znam podobne obrazy.
- 6) Przyp. 6-ty licz. mn. kończy się na *ymi*, *imi*, jeżeli przymiotnik należy do rzeczowników rodz. męs.; przy rzeczownikach żeńskich i nijakich przymiotnik przybiera końcówki *emi*, *(i)emi*. Naprz. Pilnymi uczniami, wielkimi rycerzami, chytrymi lisami, niskimi stołami ale pocziwami matkami, czarnymi ławkami, młodem kurczętami, zielonemi polami.

Ćwiczenie 16. (§§ 26, 27).

- A. Wzór odmiany przymiotnika z rzeczownikiem w zdaniach:

Liczba pojedyncza.

1. *Znakomity artysta* osiadł w naszym mieście.
2. To jest obraz *znakomitego artysty*.
3. Postawiono pomnik *znakomitemu artyście*.
4. Wszyscy wysoko cenią tego *znakomitego artystę*.

5. *O znakomity artysto, jakże piękne są twoje dzieła!*
6. *Matejko był znakomitym artystą.*
7. *W znakomitym artyście pokładają wielkie nadzieje.*

Liczba mnoga.

1. *Znakomici artyści stanowią chlubę narodu.*
2. *Dzieła znakomitych artystów ogólnie są znane.*
3. *Znakomitym artystom oddają zasłużone pochwały.*
4. *Te nagrobki są wykonane przez znakomitych artystów.*
5. *O znakomici artyści, wasza sława nigdy nie przebrzmieje!*
6. *Przyjemnie jest się znaleźć pomiędzy znakomitymi artystami.*
7. *Przy znakomitych artystach kształcą się młodzi malarze.*

B. Do następujących przymiotników dodać właściwe końcówki:

Z zasłużon— mężem. W poważn— dziele.
Z cał—stadem. W cał—zbiorze. Bliz—sąsiedzi.
Bliz—lasy. Leniw—robotnicy. Leniw—konie.
Przysz—obywatele kraju i przysz—obywatelki.
Pożyteczn—działacze. Pożyteczn—zwierzęta.
Spotkałem dawn—kolegów i wspominaliśmy
dawn—czasy. Złapano w lesie dw—młod—
lis—i dw—mał—jelonk—. Pomiedzy dobr—
przyjaciółmi. Handluje rasow—końmi. Za
gest—lasami. Z wybitn—artystkami. Wełnist—
owcami. Zajmując—książkami. Z drobn—
dziećmi. Ma dozór nad mał—cielętami. Z po—
ważn—zleceniami.

C. Napisać w zdaniach odmianę następujących przymiotników z rzeczownikami:

Doświadczony przyjaciel. Dawna rządczyni. Małe pachole. Pracowity muł. Stara wrona. Ładne szczenię. Długolist. Słusznaracja. Czarne znamię.

§ 28.

Rzeczowniki.

odmieniające się podług deklinacji przymiotn.

Podług deklinacji przymiotnikowej odmieniają się niektóre rzeczowniki, a mianowicie:

- 1) te, które, będąc rzeczownikami, mają końcówki przymiotnikowe. Naprz. Budowniczy, leśniczy, woźny, służący, myśliwy, koniuszy, bliźni, gajowy, luty; cesarzowa, królowa, księżna, bratowa, doktorowa; rogatkowe, mostowe, strawne.
- 2) nazwiska rodowe na *ski, cki, ska, cka, owa*. Naprz. Kraszewski, Krasicki, Łuszczewska, Ilnicka, Orzeszkowa.
- 3) nazwiska cudzoziemskie na *e, i, y*. Naprz. Linde, Bellini, Horacy.
- 4) imiona chrzestne na *i, y*. Naprz. Antoni, Marcelli, Konstanty, Ignacy.

Uwaga 1. Niektóre z powyższych rzeczowników w 1-ym przyp. liczby mn. przybierają końcówkę rzeczownikową *owie*. Naprz. Budowniczy—budownicowie, leśniczy — leśniczowie, Linde — Lindowie, Antoni — Antoniowie, Konstanty — Konstantowie.

- 5) rzeczowniki żeńskie, kończące się na *na, ina, yna*, oznaczające godność lub nazwiska rodowe. Naprz. Księżna, sędzina, hrabina, podczaszyna, Sapieżyna.

Uwaga 2. Te ostatnie rzeczowniki, oprócz końcówek przymiotnikowych, mogą przybierać także końcówki rzeczownikowe, czyli mają t. z. odmianę *mieszaną*. Naprz.:

Liczba pojedyncza. Liczba mnoga.

1. sędzina	sędzine, sędziny
2. sędzinej, sędziny	sędzinych, sędzin
3. sędzinej, sędzinie	sędzinym, sędzinom
4. (sędziną), sędzinę	sędzine, sędziny
5. o (sędzina), sędzino	o sędzine, sędziny
6. sędziną	sędzinemi, sędzinami
7. o sędzinej, sędzinie	o sędzinych, sędzinach

Uwaga 3. Do deklinacji mieszanej (w liczbie pojed.) należą również 4 rzeczowniki męskie: *sędzia*, *hrabia*, *margrabia*, *burgrabia* (patrz § 21. Uwaga 1).

Ćwiczenie 17. (§ 28).

- A. Napisać w zdaniach (lub bez) odmianę następujących rzeczowników (podług deklinacji przymiotnikowej):
- Poprzedni woźny Konstanty i dawny leśniczy Antoni.
 - Młodszy budowniczy miejski Marceli Zamboni.
 - Królowa polska Jadwiga.
 - Doktorowa Helena Krajewska.
 - Drogie mostowe czy tanie?
 - Sławny polski bajkopisarz Ignacy Krasiński.
 - Głośne polskie autorki: Eliza Orzeszkowa i Marja Konopnicka.
 - Słynny polski uczony Bogumił Linde.
 - Powszechnie znany poeta rzymski Horacy.

B. Napisać w zdaniach (lub bez) odmianę mieszaną następujących rzeczowników:

- a) Księżna Leonowa Sapieżyna.
- b) Główna starościna Bełska.
- c) Wojewodzina Kijowska hrabina Zofja Potocka.

Stopniowanie przymiotników.

§ 29.

Oprócz rodzajów, liczb i przypadków, mają przymiotniki jeszcze **stopnie równania** czyli odmianę przez t. zw. **stopniowanie**.

Stopnie równania są 3: **równy, wyższy i najwyższy**.

Stopień wyższy formuje się od równego przez dodanie końcówek: *szy, sza, sze* lub *ejszy, ejsza, ejsze*; stopień najwyższy formuje się od wyższego przez dodanie z początku *naj*. Naprz.:

Stary	—	starszy	—	najstarszy
zwawy	—	zwawszy	—	najzwawszy
tani	—	tańszy	—	najtańszy
piękny	—	piękniejszy	—	najpiękniejszy
pełny	—	pełniejszy	—	najpełniejszy

§ 30.

Uwagi, dotyczące stopniowania przymiotników.

- 1) Przymiotniki kończące się na *ki, eki, oki*, odrzucają te końcówki przy formowaniu stopni równania. Naprz.: Słodki, słodszy, najśłodszy; daleki, dalszy, najdalszy; szeroki, szerszy, najszerszy.

- 2) Nieforemne stopnie równania mają:
dobry	—	lepszy	—	najlepszy
zły	—	gorszy	—	najgorszy
lekki	—	lżejszy	—	najlżejszy
mały	—	mniejszy	—	najmniejszy
wielki	—	większy	—	największy
- 3) Oprócz powyższego, zwykłego stopniowania mogą mieć jeszcze przymiotniki t. zw. stopniowanie *opisowe*, w którym stopień wyższy formuje się przez dodanie do stopnia równego wyrazów: *bardziej, więcej*, a stopień najwyższy przez dodanie wyrazów: *najbardziej, najwięcej*. Naprz. Ponętny — bardziej ponętny — najwięcej ponętny; żarłoczny — więcej żarłoczny — najbardziej żarłoczny; gorzki — więcej gorzki — najbardziej gorzki.
- 4) Stopnie równania mają tylko przymiotniki właściwe z wyjątkiem niektórych, jak naprz. ślepy, głuchy, białawy i t. p.; przymiotniki względne nie stopniują się wcale.

Ćwiczenie 18. (§§ 29, 30).

- A. Uformować stopnie równania od następujących przymiotników:
- Gruby. Krwawy. Słony. Drogi. Obfity. Wesoły. Poważny. Zdolny. Mężny. Odległy. Wyraźny. Swawolny. Prędkie. Krótkie. Szybkie. Wężkie. Głębokie. Wysokie.
- B. Uformować stopnie równania od następujących przymiotników:
- Chory. Siwy. Ślizki. Górzysty. Oddalony. Rozwinięty. Gorzki. Barczysty. Mdły. Bohaterski. Skory. Grzaski. Piaszczysty.

- C. Napisać: a) 12 stopni równania zwykłych, b) 6—opisowych, c) 6 przymiotników właściwych, nie mających stopni równania.

Zaimek.

§ 31.

Zaimek jest część mowy odmienna, która się używa zamiast imienia.

Zaimki dzielą się na:

- 1) **osobowe**: ja, ty, on—ona—ono, my, wy, oni—one.
- 2) **zwrotny**: siebie.
- 3) **dzierżawcze**: mój—moja—moje, twój—twoja—twoje, swój—swoja—swoje, nasz—nasza—nasze, wasz—wasza—wasze.
- 4) **wskazujące**: ten—ta—to, tamten—tamta—tamto, ów—owa—owo, on—ona—ono, sam—sama—samo, taki—taka—takie, takowy—takowa—takowe.
- 5) **pytające**: kto—co? który—która—które? jaki—jaka—jakie? czyj—czyja—czyje?
- 6) **względne**: te same, co i pytające. Pytającami są wtedy, jeżeli wyrażają pytanie. Naprz. *Kto* przyszedł? *Co* robisz? *Która* godzina? *Czyje* jest to dziecko? Względniemi są wtedy, jeżeli nie zawierają w sobie pytania. Naprz. *Kto* pyta, ten nie błądzi. Nie wszystko złoto, *co* się świeci. Weź książkę, *która* leży na stole.
- 7) **nieokreślone** czyli **nieoznaczone**: ktoś—coś, ktokolwiek—cokolwiek, ktobądź—cobądź,

ktotyłko — cotyłko, jakiś, czyjś, pewien, każdy, nikt — nic, niektóry, inny, wszelki, niczyj i t. p.

§ 32.

Zaimki, również jak przymiotniki, odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki.

Jedne zaimki mają odmianę swoją własną, która nazywa się *zaimkową*, inne zaś mają deklinację przymiotnikową, t. j. odmieniają się tak, jak przymiotniki.

Przymiotnikową odmianę mają:

- 1) wszystkie zaimki dzierżawcze;
- 2) wskazujące: taki—taka—takie, takowy—a—e;
- 3) pytające i względne: który—a—e, jaki—a—ie, czyj—a—e;
- 4) nieokreślone: jakiś, czyjś, pewien, każdy, niektóry, inny, wszelki, niczyj.

Ćwiczenie 19. (§§ 31, 32).

A. Oznaczyć, jakie są następujące zaimki:

Tamten. Siebie. Którykolwiek. My. Twój. Nic. Tensam. *On* przyszedł. *On* czas. Niejaki. Inny. Ja. Wasz. Czyjkolwiek. Każdy. *Co* czytasz? *Co* się odwlece, *to* nie uciecze. Ktokolwiek. Niczyj. Ów. Jakibądź. *Jaki* dziś dzień? *Jaki* pan—*taki* kram. Pewien. Nikt. Mój. Ty. Któryś. *Kto* to jest? *Kto* rano wstaje—temu Pan Bóg daje. Ktobądź. Swoj. Coś. Wszelki. *Który* z was to zrobił? Oto dom, *który* oni zbudowali. Niektóry. Cokolwiek. Nasz. *Czyj* ten kajet? *Czyj* wół—tego i skóra. Czyjbądź. Ona. Wy. Ktoś. *One* grały. *One* wieści. Cobądź. Ta sama.

- B. Napisać 10 przykładów (w zdaniach) na zaimki pytające i względne.
- C. Wyliczyć wszystkie zaimki: a) mające odmianę zaimkową, b) mające odmianę przymiotnikową.

§ 33.

Deklinację zaimkową mają:

1) Zaimki osobowe:

Liczba pojedyncza.

Przyp. 1.	ja	ty
„ 2.	mnie	ciebie
„ 3.	mnie, mi	tobie, ci
„ 4.	mnie, mię	ciebie, cię
„ 5.	niema	o ty!
„ 6.	mną	tobą
„ 7.	o mnie	w tobie

Przyp. 1.	on	ona	ono
„ 2.	jego	jej	jego
„ 3.	jemu, mu	jej	jemu, mu
„ 4.	jego, go	ją	je
„ 5.		niema	
„ 6.	nim	nią	niem
„ 7.	w nim	w niej	w niem

Liczba mnoga.

Przyp. 1.	my	wy	oni	one	one
„ 2.	nas	was	ich	ich	ich
„ 3.	nam	wam	im	im	im
„ 4.	nas	was	ich	je	je
„ 5.	niema	o wy!		niema	
„ 6.	nami	wami	nimi	niemi	niemi
„ 7.	o nas	o was	o nich	o nich	o nich

Uwagi: 1) Przyp. 3-ci i 4-ty liczby poj. ma podwójne formy: *mnie* — *mi*, *tobie* — *ci*, *jemu* — *mu*, *mnie*—*mię*, *ciebie*—*cię*, *jego*—*go*. Te drugie (skrótowe) formy używają się wtedy, jeżeli zaimek stoi po słowie. Naprz. Daj *mi* książkę; przyniosłem *ci* obrazek; kupiłem *mu* pióro; widziałem *cię* wczoraj; lubię *go*. Jeżeli zaś zaimek stoi na początku zdania lub jeżeli ma na sobie silniejszy akcent, to wtedy używają się formy pełne. Naprz. *Mnie* daj książkę; *tobie* przyniosłem obrazek; *jemu* kupiłem pióro; *ciebie* widziałem wczoraj; *jego* lubię.

2) Wszystkie przypadki zaimka *on*—*ona*—*ono*, oprócz form zwykłych (jak wyżej), mogą przybierać na początku *n*, mianowicie: *niego* — *niej* — *niego*, *niemu*—*niej*—*niemu*, *niego*—*nią*—*nie*, *nich*, *nim*, *nich*—*nie*. Formy z *n* używają się wtedy, jeżeli przed zaimkiem stoi przyimek.

Naprz. Dla *niego*, bez *niej*, ku *niemu*, przez *nią*, od *nich*.

3) Od zaimka osobowego *on*—*ona*—*ono* należy odróżniać zaimek wskazujący *on*—*ona*—*ono*, który ma przyp. 2-gi: *onego* — *onej* — *onego*, 3-ci: *onemu* — *onej*—*onemu*, 4-ty: *onego*—*onę*—*ono* i t. d.

2) Zaimek zwrotny:

	Licz. poj.	Licz. mn.
Przyp. 1.	niema	tak samo jak
„ 2.	siebie	pojedyncza
„ 3.	sobie	
„ 4.	siebie, się	
„ 5.	niema	
„ 6.	sobą	
„ 7.	w sobie	

3) Zaimki wskazujące:

Liczba pojedyncza.

Przyp.	1, 5.	ten	ta	to
"	2.	tego	tej	tego
"	3.	temu	tej	temu
"	4.	tego, ten	tę	to
"	6.	tym	tą	tem
"	7.	o tym	o tej	o tem

Liczba mnoga.

Przyp.	1, 5.	ci	te	te
"	2.	tych	tych	tych
"	3.	tym	tym	tym
"	4.	tych	te	te
"	6.	tymi	temi	temi
"	7.	w tych	w tych	w tych

Uwaga 4. Tak samo jak ten—ta—to, odmieniają się zaimki: tamten—tamta—tamto, ów—owa—owo, on—ona—ono (wskazujący), sam—sama—samo.

4) Zaimki pytające i względne:

		Licz. poj.	Licz. mn.
Przyp.	1.	kto	co
"	2.	kogo	czego
"	3.	komu	czemu
"	4.	kogo	co
"	5.	niema	
"	6.	kim	czem
"	7.	o kim	o czym

Uwaga 5. Tak samo jak kto—co, odmieniają się zaimki nieokreślone: ktoś—coś, ktokolwiek—cokolwiek, ktobądź—cobądź, ktotyłko—cotyłko, nikt—nic.

Ćwiczenie 20. (§ 33).

A. Napisać w zdaniach (lub bez) odmianę następujących zaimków z rzeczownikami i przymiotnikami:

- a) Ja czy ty czy on czy ktokolwiek bądź inny.
- b) Ona sama albo nikt inny.
- c) On dzień pamiętny.
- d) Ten sam nasz dawny i dzisiejszy zwyczaj.
- e) Tamta twoja szczęśliwa myśl.
- f) Owo wasze jakieś ziele cudowne.
- g) Nic lub cokolwiek.
- h) Ktoś roztropny i odważny.

Liczebnik.

§ 34.

↳ **Liczebnik** jest część mowy odmienna, która oznacza ilość lub porządek przedmiotów.

Liczebniki dzielą się na: 1) **oznaczone** i 2) **nieoznaczone**. Oznaczone są te, które wyrażają dokładną ilość przedmiotów. Naprz. *Jeden* uczeń, *pięć* książek, *dwadzieścia* koni, *sto* rubli. Nieoznaczone wyrażają nie dokładną, lecz tylko przybliżoną ilość przedmiotów. Naprz. *kilka* obrazów, *kilkoro* dzieci, *parę* funtów, *kilkanaście* domów, *kilkuset* żołnierzy, *ile* piór, *tylko* miast, *wiele* psów.

Oprócz tego liczebniki dzielą się jeszcze na:

↳ 3) **główne**; odpowiadają na pytanie: *ile?* Jeden, dwa, trzy, cztery, pięć, sześć, dziesięć, dwadzieścia, siedm, czterdzieści; sto, sto pięćdziesiąt ośm, sześćset, tysiąc, milion i t. d.; półtora, półtrzecia, półczwarta i t. d.

- 4) **zbiorowe**; również odpowiadają na pytanie: *ile?* — Dwoje, oboje, troje, czworo, pięcioro, sześcioro, dziesięcioro, dwadzieścioro, dwadzieścia dwoje, sześćdziesięcioro i t. d.; kilka, kilkoro, kilkanaście, kilkadziesiąt, kilkaset i t. d.
- 5) **porządkowe**; odpowiadają na pytanie: *który?* Pierwszy, drugi, trzeci, czwarty, piąty, szósty, dziesiąty, dwudziesty, trzydziesty czwarty, setny, sto czterdziesty dziewiąty, tysięczny, tysiąc ośmset dziewięćdziesiąty ósmy i t. d.
- 6) **wielorakie** czyli **mnożne**; odpowiadają na pytania: *iloraki? ilokrotny?* — Jednaki, dwojaki, trojaki, czworaki, pięcioraki, dziewięcioraki, tyloraki, kilkoraki i t. d.; albo: jednokrotny, dwukrotny, trzykrotny, czterokrotny, pięciokrotny, dziesięciokrotny, stokrotny, kilkakrotny, wielokrotny i t. d.; albo: pojedynczy, podwójny, potrójny, poczwórny, poszóstny i t. d.

Ćwiczenie 21. (§ 34).

A. Oznaczyć, jakie są następujące liczebniki:

Tysiąc sto szesnaście. Ośmiokrotny. Paręset. Czternaścioro. Dwa tysiące sześćset sześćdziesiąt pierwszy. Trzy czwarte. Dziewięć. Popiątny. Kilka milionów. Siedmioro. Czterdziesty drugi. Jedna ósma. Sześcioraki. Kilkadziesiąt. Dwieście dwadzieścia sześć. Półszósta. Piętnaścioro. Siódmy. Dwa i pół. Kilkanaście tysięcy. Trzysta pięćdziesiąt dziewięć. Parokrotny. Trzynaścioro. Trzydzieści pięć.

B. Wyliczyć: a) jedności, dziesiątki, setki, jedności tysięcy, dziesiątki tysięcy i setki tysięcy liczebników głównych; b) jedności, dziesiątki i setki liczebników porządkowych; c) jedności i dziesiątki liczebników zbiorowych.

§ 35.

Liczebniki odmieniają się przez rodzaje, liczby i przypadki, chociaż nie wszystkie liczebniki mają rodzaje i nie wszystkie mają obydwie liczby.

Liczebnik *jeden* — *jedna* — *jedno* ma odmianę zaimkową (jak *ten*—*ta*—*to*); wszystkie porządkowe i wielorakie mają odmianę przymiotnikową. Reszta liczebników odmienia się podług następujących wzorów.

§ 36.

Wzory odmiany liczebników.

1) Dwa:

	rodz. męski	rodz. żeński
Przyp. 1.	dwa, dwaj	dwie
„ 2.	dwóch, dwu	dwóch, dwu
„ 3.	dwom, dwu	dwom, dwu
„ 4.	dwa, dwóch	dwie
„ 5.	dwa, dwaj	dwie
„ 6.	dwoma, dwu	dwoma, dwiema, dwu
„ 7.	w dwóch, w dwu	w dwóch, w dwu

rodz. nijaki

Przyp. 1.	dwa
„ 2.	dwóch
„ 3.	dwom, dwu
„ 4.	dwa
„ 5.	dwa
„ 6.	dwoma, dwu
„ 7.	w dwóch, w dwu

Tak samo odmieniają się: oba — obaj — obie, obydwa — obydwaj — obydwie.

2) Trzy, cztery:

Przyp. 1, 5.	trzy, trzej
„ 2.	trzech
„ 3.	trzem
„ 4.	trzy, trzech
„ 6.	trzema
„ 7.	o trzech

3) Liczebniki: pięć, sześć, siedm, ośm i t. d. aż do 99, tudzież nieoznaczone: ile, tyle, wiele, parę, kilka, kilkanaście, kilkaset mają podwójną odmianę — stosownie do tego, czy użyte są same, czy też z rzeczownikiem:

a) Przyp. 1, 5.	pięć, pięciu
„ 2.	pięciu
„ 3.	pięciom
„ 4.	pięć, pięciu
„ 6.	pięcioma
„ 7.	w pięciu

b) Przyp. 1, 5.	sześciu braci, sześć domów, książek, piór
„ 2.	sześciu braci, domów, książek, piór
„ 3.	sześciu braciom, domom, książkom, piórom
„ 4.	sześciu braci, sześć domów, książek, piór
„ 6.	sześciu braćmi, domami, książkami, piórami
„ 7.	osześciubraciach, domach, książkach, piórach

4) Liczebniki: sto, dwieście, trzysta, czterysta mają również dwojaką odmianę:

a) bez rzeczownika:

	Licz. poj.	Licz. mn.
Przyp. 1, 5.	sto	sta (trzysta)
„ 2.	sta	set (trzech-set)
„ 3.	stu	stom
„ 4.	sto	sta (trzy-sta)
„ 6.	stem	stami
„ 7.	oście	w stach

Liczba podwójna *)

Przyp. 1, 5.	ście (dwieście)
„ 2.	stu (dwustu)
„ 3.	stu (dwustu, trzystu)
„ 4.	ście (dwieście)
„ 6.	stoma (dwustoma, trzystoma)
„ 7.	w stu (dwu-stu, trzy-stu)

b) z rzeczownikiem:

Przyp. 1, 5.	stu, dwustu, trzystu żołnierzy; sto, dwieście, trzysta koni
„ 2.	stu, dwustu, trzystu, lub trzechset żołnierzy, koni
„ 3.	stu, dwustu, trzystu lub trzemset żołnierzom, koniom
„ 4.	stu, dwustu, trzystu lub trzechset żołnierzy; sto, dwieście, trzysta koni
„ 6.	stu, dwustu, trzystu żołnierzami, końmi
„ 7.	o stu, dwustu, trzystu lub trzechset żołnierzach, koniach

Tak samo jak trzysta odmienia się czterysta.

*) Patrz § 23. Odsyłacz.

- 5) Liczebniki: pięćset, sześćset, siedmset, ośmset i dziewięćset odmieniają się jak pięć, sześć, siedm, ośm, dziewięć, z dodaniem *set*. Naprz. Pięćset ludzi, pięciuset ludzi, pięciuset ludziom i t. d.
- 6) Liczebniki: tysiąc i milion odmieniają się jak rzeczowniki: tysiąca, tysiącowi, tysiącem, tysiące i t. d.

7) Liczebniki zbiorowe:

Przyp. 1, 5. troje, sześcioro, kilkoro dzieci

„ 2. trojga, sześciorga, kilkorga dzieci

„ 3. trojgu, sześciorgu, kilkorgu dzieciom

„ 4. troje, sześcioro, kilkoro dzieci

„ 6. trojgiem, sześciorgiem, kilkorgiem dzieci

„ 7. o trojgu, sześciorgu, kilkorgu dzieciach

Uwaga. Przy liczebnikach zbiorowych rzeczownik kładzie się w przyp. 2-gim, oprócz przyp. 3-go i 7-go. Wyjątek stanowi liczebnik *oboje*, przy którym rzeczownik odmienia się we wszystkich przypadkach. Naprz. Oboje rodzice, obojga rodziców, obojgu rodzicom, oboje rodziców, obojgiem rodzicami, o obojgu rodzicach.

Ćwiczenie 22. (§ 36).

- A. Napisać w zdaniach (lub bez) odmianę następujących liczebników z rzeczownikami i przymiotnikami:
- a) Obydwaj rodzeni bracia i obydwie rodzone siostry.
 - b) Cztery stałe pory roku.
 - c) Trzy ósme funta czyli dwanaście łutów.
 - d) Całe siedmdziesiąt dwie stronice.
 - e) Trzysta sześćdziesiąt pięć lub sześć dni.

- f) Ośmset trzydzieści sześć mil kwadratowych.
- g) Tysiąc dziewięćset dziewięć lat.
- h) Dziesięć milionów dwieście czterdzieści ośm tysięcy pięćset dwadzieścia siedm rubli.
- i) Sto, tysiąc, milion.
- j) Sto piętnaście wiorst.
- k) Dziesięcioro Bożego przykazania.
- l) Oboje państwo Zygmuntostwo.

Słowo.

§ 37.

Słowo czyli **czasownik** jest część mowy odmienna, która wyraża czynność lub stan przedmiotu.

Słowa dzielą się na:

- 1) **czynne przechodnie**, które wyrażają czynność, przechodzącą z jednego przedmiotu na drugi, i po których można postawić 4-ty przyp. z pytaniem *kogo? co?* Naprz. Kochać (kogo?) ojca, widzieć (kogo?) przyjaciela, przynieść (co?) pióro, zrobić (co?) stół, skończyć (co?) robotę.

Uwaga 1. Oprócz przyp. 4-go, po słowach czynnych przechodnich może w pewnych wypadkach stać także przyp. 2-gi. Naprz. Zjeść chleba, dać pieniędzy, bronić sprawy, nie skończyć roboty.

- 2) **czynne nieprzechodnie**, które wyrażają czynność, nie przechodzącą z jednego przedmiotu na drugi, ale zwróconą ku temu przedmiotowi

Naprz. Pomagać (*komu?*) bratu, wierzyć, ufać (*komu?*) przyjacielowi, kazać (*komu?*) służącej, ulegać (*komu?*) starszym.

- 3) **nijakie**, które wyrażają stan przedmiotu lub też czynność, nie przechodzącą na inny przedmiot i nie zwróconą ku innemu przedmiotowi. Naprz. Książka leży, obraz wisi, matka siedzi, brat śpi, dziecko płacze, ryba pływa, gwiazdy świecą, kwiat rośnie.
- 4) **zwrotne**, które wyrażają czynność, przechodzącą z przedmiotu działającego na ten sam przedmiot, i które po odrzuceniu zaimka *się* stają się słowami czynnymi przechodnimi. Naprz. Myć się, ubierać się, chwalić się, podnieść się, uwolnić się.
- 5) **zaimkowe**; — są to słowa nijakie, które mogą być użyte tylko z zaimkiem *się*. Naprz. Bać się, śmiać się, wahać się, modlić się, żalić się.

Oprócz powyższego podziału, słowa dzielą się jeszcze na: **niedokonane, dokonane i częstotliwe**. Słowa niedokonane wyrażają czynność jeszcze niezakończoną, dokonane — czynność już skończoną, częstotliwe — czynność, często się powtarzającą. Naprz. Czytać — przeczytać — czytywać, pisać — napisać — pisywać, siedzieć — usiąść — siadywać, mówić — powiedzieć — mawiać.

Uwaga 2. Nie od wszystkich słów można uformować częstotliwe. Naprz. podnosić — podnieść, piec — upiec, kłaniać się — uklonić się.

Słowa *czynne przechodnie* mają dwie **strony**: **czynną i bierną**. Strona czynna oznacza przechodzenie czynności z jednego przedmiotu na drugi,

strona bierna — branie na siebie czynności, przechodzącej z innego przedmiotu. Naprz. Lubić — być lubionym, chwaleć — jestem chwalony, widział — był widziany.

Ćwiczenie 23. (§ 37).

- A. Oznaczyć, jakie są następujące czasowniki:
Przebywać. Spodziewać się. Bronić się. Męczyć.
Żółknąć. Grozić. Troszczyć się. Zabić. Ukryć się.
Krażyć. Podnosić. Topnieć. Bratać się. Leczyć się.
Mieszkać. Pracować. Chwalić. Pysnić się.
Wymagać. Czesać się. Istnieć. Prowadzić.
Sprzeciwiać się. Stroić się. Rządzić.
- B. Napisać: a) 5 słów czynnych przechodnich,
b) 5 czynnych nieprzechodnich, c) 5 nijakich,
d) 5 zwrotnych, e) 5 zaimkowych.
- C. Oznaczyć, jakie są następujące czasowniki:
Toczyć. Stoczyć. Staczać. Krzyknąć. Wołać.
Wymachiwać. Stwarzać. Stworzyć. Tworzyć.
Wykrzykiwać. Zawołać. Machnąć. Machać.
Nawoływać. Krzyczeć.
- D. Uformować: a) słowa dokonane od następujących niedokonanych i b) odwrotnie:
a) Zaglądać —. Kłaść —. Wyzwalać —. Upadać —.
Leżeć —. Dmuchać —. Sprawdzać —. Wypowiadać —. Poniewierać —. Myśleć —.
b) Pózwolić —. Zepchnąć —. Strzelić —.
Sprzątnąć —. Zabić —. Obejrzeć —. Zwolnić —.
Nalać —. Przestać —. Stchórzyć —.
- E. Napisać: a) 10 słów niedokonanych, b) 10 dokonanych, c) 5 częstotliwych.
- F. Oznaczyć *stronę* następujących czasowników:
Spotkać. Być spotkanym. Karzę. Będzie nagrodzony. Byliśmy więci. Wzięlibyśmy. Wykończ.

Wołał. Jestem wezwany. Niech będzie pochwalony. Pochwałę. Był ukarany.

- G. Uformować w następujących czasownikach:
 a) stronę bierną od czynnej i b) czynną od biernej:
 a) Pobił—. Zbudowałby—. Strzedz—. Wysłuchaj —. Śledzimy —. Zawezwę —.
 b) Będzie zwyciężony —. Być wyzutym —. Jestem dotknięty—. Bylibyśmy wzruszeni—. Niech was złapia —. Byli zgromieni —.
- H. Napisać: a) 10 słów w stronie czynnej, b) 10 słów w stronie biernej.

§ 38.

Słowa odmieniają się przez **osoby**, **liczby**, **czasy** i **tryby**, a w czasie przeszłym i w formach złożonych i przez **rodzaje**.

§ 39.

Osoby są 3 w liczbie pojedynczej i 3 w liczbie mnogiej. Pierwsza osoba jest ta, która mówi, druga — do której się mówi, — trzecia — o której się mówi. Naprz. Ja czytam, ty piszesz, on rysuje; my pracujemy, wy śpiewacie, oni się bawią.

Ćwiczenie 24. (§§ 38, 39).

- A. Dodać końcówki rodzajowe (w czasie przeszłym) do następujących czasowników:
 Wróci—panowie i wróci—panie. Zdech—dwie krowy. Spad—gdzieś grad. I on i siostra zmęczy—się drogą. Za zającem popędzi—charty. Szkło wynal—Fenicjanie. Zebra—się uczennice. Wysz—obie studnie. Matka i dzieci z boną

wybra— się na przechadzkę, ale dzieci już powróci—. Żrebięta wyrw— się ze stajni i pobieg— w pole. Od wiatru poprzewraca— się drzewa. Książki i kajety by— w wielkim nieładzie.

- B. Wskazać osobę, liczbę i rodzaj w następujących czasownikach:

Mówiliście. Miałyby. Żyjesz. Ukróć. Zawinił. Niech się bawia. Widzę. Chorują. Zmęczylibyśmy się. Bieriecie. Zobaczylibyście. Niech przeczyta. Chciałbym. Zjedliby. Słyszałeś. Zrobiły. Pracujcie. Chodźmy. Chodziła. Posłałbyś. Płacze. Wstaliśmy. Spadło. Przyszli. Liczymy. Postarałabysię. Wołałem. Wytrwałby.

- C. Napisać po 3 przykłady (18 zdań) na wszystkie osoby i liczby czasowników.

§ 40.

Czasy są 4, mianowicie:

- 1) **czas teraźniejszy**, wyrażający taką czynność, która odbywa się wtedy, kiedy się o niej mówi. Naprz. Czytam książkę, piszę list.

Uwaga 1. Słowa dokonane czasu teraźniejszego nie mają.

- 2) **czas przeszły**, wyrażający czynność, która się dokonywała lub skończyła już dawniej. Naprz. Czytałem książkę, napisałem list.
- 3) **czas zaprzeszły**, wyrażający czynność, która się dokonywała lub dokonała przed inną przeszłą czynnością. Naprz. Przeczytałem był książkę, pisałem był list.

Uwaga 2. Zamiast czasu zaprzeszłego, używanego wogóle rzadko, używa się zwykle czas przeszły.

- 4) **czas przyszły**, wyrażający taką czynność, która będzie się odbywała lub która się skończy dopiero później. Naprz. Będę czytał książkę, napiszę list.

Uwaga 3. Słowa niedokonane mają w czasie przyszłym formę złożoną, a dokonane—pojedynczą. Naprz. Będę nosił—przyniosę, będę robił—zrobię.

Ćwiczenie 25. (§ 40).

- A. Oznaczyć czas następujących słów:
 Łapał. Puszczaś. Oddam. Oddaję. Wstępowali byli. Będziemy dążyli. Zdażymy. Zgadliśmy. Obstalowaliście byli. Bronić będą. Bronią. Obronia. Umarli. Dostarczałem był.
- B. Napisać po 5 przykładów (20 zdań) na wszystkie czasy.

§ 41.

Tryby są 4, mianowicie:

- 1) **tryb bezokoliczny**, który stanowi początek słowa, kończy się na *ć* lub rzadziej na *c* i *dz* i nie ma liczb, osób, ani czasów. Naprz. Brać, nazywać, kłaść, piec, strzedz.
- 2) **tryb oznajmujący**, który wyraża czynność rzeczywistą, t. j. taką, która rzeczywiście się odbywa, odbywała lub odbywać będzie. Tryb oznajmujący ma wszystkie czasy. Naprz. Chodzę, chodziłem, poszedłem, będę chodził, pójdę.
- 3) **tryb warunkowy**, który wyraża czynność nie rzeczywistą, lecz tylko warunkową, przypuszczalną. Tryb warunkowy ma tylko 2 czasy: teraźniejszy i przeszły. Naprz. Chodziłbym, poszedłbym, byłbym chodził, byłbym poszedł.

- 4) **tryb rozkazujący**, który wyraża rozkaz, wołanie, prośbę. Tryb rozkazujący nie ma czasów i nie ma 1-ej osoby licz. poj. Naprz. Pisz, niech zrobi, czytamy, chodźcie, niech się uczą.

Ćwiczenie 26. (§ 41).

- A. Oznaczyć tryby następujących słów:
 Poległ. Będą nastawali. Idź. Kuleć. Zobaczeć.
 Narobiłby był. Zmarnowaliście byli. Kuśleś.
 Rzec. Niech się zbliżą. Kleję. Odpędzilibyśmy
 byli. Pompowaliśmy byli. Puśćcie. Biedz.
 Poprawmy. Obracałbyś się. Boleć.
- B. Napisać po 5 przykładów (20 zdań) na wszystkie tryby.

§ 42.

Oprócz wszystkich powyższych form, t.j. osób, liczb, czasów i trybów, mają czasowniki jeszcze t. zw. **imiesłowy**.

Imiesłowy dzielą się na **odmienne** i **nieodmienne**. W stronie czynnej są 3 imiesłowy odmienne i 3 nieodmienne, w stronie biernej — 2 odmienne i 3 nieodmienne, a mianowicie:

A. W stronie czynnej.

- 1 a) **imiesłów odmienny czasu teraźniejszego**; formuje się od 3 osoby licz. mn. czasu teraźniejszego przez dodanie końcówki *cy*. Naprz. Pracują—pracujący, widzą—widzący, malują — malujący.

- 1 b) **imiesłów nieodmienny czasu teraźniejszego**; formuje się od 3-ej osoby licz. mn. czasu teraźniejszego przez dodanie końcówki *c*. Naprz. Pracują—pracując, widzą—widząc, malują—malując.

Uwaga 1. Słowa dokonane powyższych imiesłówów nie mają.

- 2 a) **imiesłów odmienny czasu przeszłego**; formuje się od trybu bezokolicznego, zamieniając końcówkę *ć* na *ł*. Naprz. Czytać—czytał, spać—spał, wziąć—wziął, stworzyć—stworzył.

Uwaga 2. Imiesłów ten, jako oddzielny wyraz, użytym być nie może, a używa się tylko w złożonych formach słowa. Naprz. *Czytał-em*, będę *czytał*, *czytał-bym*, obym *czytał*.

- 2 b) **imiesłów nieodmienny czasu przeszłego**; formuje się od imiesłowu odmiennego czasu przeszłego, zamieniając końcówkę *ł* na *szy* lub *wszy*. Naprz. Wziął—wziąwszy, stworzył—stworzywszy, napisał—napisawszy, spadł—spad(ł)szy.

Uwaga 3. Imiesłów powyższy używa się tylko od słów dokonanych.

- 3 a) **imiesłów odmienny czasu przyszłego** i
3 b) **imiesłów nieodmienny czasu przyszłego**; formują się opisowo za pomocą imiesłówów czasownika *mieć*. Naprz. Mający robić—mając robić, mający rozkazać — mając rozkazać.

B. W stronie biernej.

- 1 a) **imiesłów odmienny czasu teraźniejszego albo przyszłego**; formuje się od trybu bezokolicznego, zamieniając końcówkę *ć* na *ny*

lub *ty*, przyczem imiesłów ten jest teraźniejszym w słowach niedokonanych i przeszłym — w dokonanych. Naprz. kochać — kochany, czerpać — czerpany, bić — bity, kuć — kuty, napisać — napisany, ubrać — ubrany, otruć — otruty, pokryć — pokryty.

- 1 b) **imiesłów nieodmienny czasu teraźniejszego**; formuje się opisowo od słów dokonanych i niedokonanych za pomocą czasownika *być*. Naprz. będąc karanym — będąc ukaranym, będąc mytym — będąc umytym.
- 2 b) **imiesłów nieodmienny czasu przeszłego**; używa się rzadko i formuje się od słów dokonanych opisowo za pomocą czasownika *zostać*. Naprz. Zostawszy zrozumianym, zostawszy ocenionym.
- 3 a) **imiesłów odmienny czasu przyszłego i**
- 3 b) **imiesłów nieodmienny czasu przyszłego**; formują się opisowo za pomocą czasowników *mieć* i *być*. Naprz. Mający być używanym — mając być użytym.

Uwaga 4. Imiesłowy bierne, jak wogóle i cała strona bierna, mogą się formować tylko od słów czynnych przechodnich. Wprawdzie i niektóre słowa nijakie mają imiesłowy bierne, ale ze znaczeniem nijakiem. Naprz. Zaginać — zaginiony (= który zaginął), zaspać — zaspany, minąć — miniony, najeść się — najedzony, myśleć — zamysłony.

Uwaga 5. Imiesłowy odmienne, które są właściwie uformowaniami od czasowników przymiotnikami, mają odmianę przymiotnikową. Naprz. Pracujący-a-e,

kochany -a -e, pokryty -a -e. Imiesłowy nieodmienne, jako pochodzące od czasowników przysłówki, nie odmieniają się wcale.

Ćwiczenie 27. (§ 42).

- A. Oznaczyć, jakie są następujące imiesłowy:
- a) strony czynnej, b) strony biernej:
 - a) Zaniedbawszy. Tworząc. Mający wystawić. Wolał -a -o. Zdumiewający. Mając wygłosić. Przebrawszy. Pachnący. Mająca wstąpić. Kopiąc. Nadciągał -a -o. Mając malować. Określiwszy. Fruwając. Mając wyjechać. Nienawidzący. Zamierzył -a -o. Mające uschnąć.
 - b) Mający być powetowanym. Zestraszony. Będąc strofowanym. Spotwarzony. Mając być porównywanym. Zostawszy wysledzonym. Wzywany. Wezwany. Mający być rozstrzelanym. Zostawszy wysmianym. Mając być pomijanym. Myty. Będąc uwolnionym. Zostawszy zwyciężonym. Mający być zerwanym. Będąc zmuszonym. Szarpany. Mając być zniewolonym.
- B. Uformować imiesłowy czynne i bierne od następujących czasowników:
- Zarzucać. Zarzucić. Latać. Uleźć. Sprawdzić. Rozczytywać się. Pomijać. Pominać. Zabłysnąć. Mącić. Mieć. Odbyć.
- C. Napisać po 3 przykłady na wszystkie imiesłowy strony czynnej i biernej.
- D. Uformować 5 imiesłowów biernych od słów nijakich.

§ 43.

Odmiana słów przez osoby, liczby, tryby i czasy nazywa się **konjugacją** czyli **czasowaniem**.

Konjugacje w polskim języku są 3, a mianowicie: do **pierwszej** należą słowa, kończące się w 3-ej osobie licz. poj. czasu teraźn. na *a*. Naprz.

Wołać—woła, słuchać—słucha, błagać—błaga, pytać—pyta;

do **drugiej** należą słowa, kończące się w 3-ej osobie licz. poj. czasu teraźn. na *e*. Naprz.

Pisać—pisze, rysować—rysuje, kopać—kopie, karać—karze;

do **trzeciej** należą słowa, kończące się w 3-ej osobie licz. poj. czasu teraźn. na *y* lub *i*.

Naprzykład: Liczyć—liczy, mierzyć—mierzy, mówić—mówi, karmić—karmi.

Uwaga. Ta samogłoska, która stoi na końcu 3-ej osoby licz. poj. przechodzi i do liczby mnogiej. Naprz. Woła—wołamy, słucha—słuchamy, pisze—piszemy, kopie—kopiemy, liczy—liczymy, wierzy—wierzymy, mówi—mówimy, karmi—karmimy.

W konjugacji jedne formy czasowników są *pojedyncze* inne *złożone*. Naprz. Chwałę, chwaliłem, chwalcie, chwalcący, będę chwalił, chwaliłem był, być chwalonym, bądź chwalonym.

Formy złożone tworzą się z danego czasownika i słowa *być*, które wskutek tego nazywa się słowem **posiłkowem**.

Ćwiczenie 28. (§ 43).

A. Oznaczyć, do której konjugacji należą następujące czasowniki:

Grozić. Milczeć. Czesać. Padać. Ryczeć. Stawiać. Żółknąć. Tłumić. Gryźć. Kruszyć. Pomagać. Bawić się. Drapać. Strzelać. Parzyć. Martwić się.

- B. Do następujących słów dodać właściwe końcówki 1-szej osoby liczby mnogiej:

Przysparz—. Przysporz—. Umrz—. Widz—. Płacz—. Kończ—. Podnos—. Podnies—. Zachow—. Strasz—. Rozkaz—. Udaremni—. Upokorz—. Podciąg—. Myśl—.

- C. Oznaczyć w następujących czasownikach formy:
a) pojedyncze, b) złożone:

Zdażyłbym był. Niech wstąpi. Domyśliłeś się. Będziecie mieli. Mając być wydalonym. Jesteśmy wzruszeni. Uznaję. Niech będzie odosobniony. Mając umieścić. Ostrzegaliśmy byli. Zdzierać. Żałować będą. Bylibyście ocaleni. Zbliź się. Wytepiiony. Mający być zwołanym. Powtarzał. Piszac. Być podziwianym. Byliście oczekiwani. Odczuwający. Będą ukarani. Mający przyjsć.

- D. Oznaczyć, z czego są złożone następujące formy słów:

Mający objąć. Byłbym był uzdrowiony. Prosić będę. Jestem zasmucony. Bądź uspokojony. Wysnułem był. Mając być usuniętym. Byłem byłostrzeżony. Być spotkanym. Będę zmuszony. Wolałbym był. Mając zawiązać. Byłbym zrozumiany. Będę czytał. Byłem zdziwiony. Mający być zawieszonym.

- E. Napisać: a) 6 słów, należących do konjugacji 1-ej
b) 6—do 2-giej, c) 6—do 3-ciej.
- F. Napisać: a) 6 form słowa pojedynczych, b) 6—złożonych.

§ 44.

Konjugacja słowa posiłkowego *być*.Tryb bezokoliczny: *być*.**Tryb oznajmujący.**

Czas teraźniejszy.

Liczba pojedyncza.

jestem
jesteś
jest

Liczba mnoga.

jesteśmy
jesteście
są

Czas przeszły.

byłem
byłeś
byłbyliśmy
byliście
byli

Czas zaprzeszły.

byłem był
byłeś był
był byłbyliśmy byli
byliście byli
byli byli

Czas przyszły.

będę
będziesz
będziebędziemy
będziecie
będą**Tryb warunkowy.**

Czas teraźniejszy.

byłbym
byłbyś
byłbybylibyśmy
bylibyście
byliby

Czas przeszły.

byłbym był
byłbyś był
byłby byłbylibyśmy byli
bylibyście byli
byliby byli

Tryb rozkazujący.

—	bądźmy
bądź	bądźcie
niech będzie	niech będą

Imiesłowy odmienne

- czasu teraźniejszego:** będący -a -e
 „ **przeszłego:** był -a -o, były -a -e
 „ **przyszłego:** mający -a -e być
 (czasu przeszłego strony biernej: (prze)byty).

Imiesłowy nieodmienne

- czasu teraźniejszego:** będąc
 „ **przeszłego:** (prze)bywszy
 „ **przyszłego:** mając być.

Wzory 3-ch konjugacji czasowników.

§ 45.

A. Strona czynna słów niedokonanych.

Konjugacja I. Konjugacja II. Konjugacja III.

Tryb bezokoliczny.

słuchać karać mówić

Tryb oznajmujący.**Czas teraźniejszy.**

słucham	karzę	mówię
słuchasz	karzesz	mówisz
słucha	karze	mówi
słuchamy	karzemy	mówimy
słuchacie	karzecie	mówicie
słuchają	karzą	mówią

Czas przeszły.

słuchałem	karąłem	mówiłem
słuchałeś	karąłeś	mówiłeś
słuchał	karął	mówił
słuchaliśmy	karaliśmy	mówiliśmy
słuchaliście	karaliście	mówiliście
słuchali	karali	mówili

Czas zaprzeszły.

słuchałem był	karąłem był	mówiłem był
słuchałeś był	karąłeś był	mówiłeś był
słuchał był	karął był	mówił był
słuchaliśmy byli	karaliśmy byli	mówiliśmy byli
słuchaliście byli	karaliście byli	mówiliście byli
słuchali byli	karali byli	mówili byli

Czas przyszły.

będę słuchał lub słuchać będę karał lub karać będę
będę

będę mówił lub mówić będę

będziesz słuchał lub słuchać będziesz karał lub karać będziesz
będziesz

będziesz mówił lub mówić będziesz

będzie słuchał i t. d. będzie karał i t. d.

będzie mówił i t. d.

będziemy słuchali będziemy karali będziemy mówili
będziecie słuchali będziecie karali będziecie mówili
będą słuchali będą karali będą mówili

Tryb warunkowy.

Czas teraźniejszy.

słuchałbym	karałbym	mówiłbym
słuchałbyś	karałbyś	mówiłbyś
słuchałby	karałby	mówiłby
słuchalibyśmy	karalibyśmy	mówilibyśmy
słuchalibyście	karalibyście	mówilibyście
słuchaliby	karaliby	mówiliby

Czas przeszły.

słuchałbym był	karałbym był	mówiłbym był
słuchałbyś był	karałbyś był	mówiłbyś był
słuchałby był	karałby był	mówiłby był
słuchalibyśmy byli	karalibyśmy byli	mówilibyśmy byli
słuchalibyście byli	karalibyście byli	mówilibyście byli
słuchaliby byli	karaliby byli	mówiliby byli

Tryb rozkazujący.

—	—	—
słuchaj	karz	mów
niech słucha	niech karze	niech mówi
słuchajmy	karzmy	mówmy
słuchajcie	karzcie	mówcie
niech słuchają	niech karzą	niech mówią

Imiesłowy odmienne

czasu teraźniejszego:

słuchający -a -e karzący -a -e mówiący -a -e

czasu przeszłego:

słuchał -a -o karał -a -o mówił -a -o

czasu przyszłego:

mający -a -e słuchać mający -a -e karać
 mający -a -e mówić.

Imiesłowy nieodmienne

czasu teraźniejszego:

słuchając

karząc

mówiąc

czasu przeszłego:

niema

czasu przyszłego:

mając słuchać

mając karać

mając mówić

Ćwiczenie 29. (§ 45).

A. Napisać podług wzorów gramatycznych odmianę następujących czasowników:

a) Wałęsać się i próżnować.

b) Krzyczeć i grozić.

§ 46.**B. Strona czynna słów dokonanych.**

Konjugacja I. Konjugacja II. Konjugacja III.

Tryb bezokoliczny.

wysłuchać

ukarać

odmówić

Tryb oznajmujący.

Czas teraźniejszy.

niema

Czas przeszły.

wysłuchałem

ukarałem

odmówiłem

wysłuchałeś

ukarałeś

odmówiłeś

wysłuchał

ukarał

odmówił

wysłuchaliśmy

ukaraliśmy

odmówiliśmy

wysłuchaliście

ukaraliście

odmówiliście

wysłuchali

ukarali

odmówili

Czas zaprzeszy.

wysłuchałem był	ukarałem był	odmówilem był
wysłuchałeś był	ukarałeś był	odmówiłeś był
wysłuchał był	ukarał był	odmówił był
wysłuchaliśmy byli	ukaraliśmy byli	odmówiliśmy byli
wysłuchaliście byli	ukaraliście byli	odmówiliście byli
wysłuchali byli	ukarali byli	odmówili byli

Czas przyszy.

wysłucham	ukarzę	odmówię
wysłuchasz	ukarzesz	odmówisz
wysłucha	ukarze	odmówi
wysłuchamy	ukarzemy	odmówimy
wysłuchacie	ukarzecie	odmówicie
wysłuchają	ukarzą	odmówią

Tryb warunkowy.

Czas terażniejszy.

wysłuchałbym	ukarałbym	odmówiłbym
wysłuchałbyś	ukarałbyś	odmówiłbyś
wysłuchałby	ukarałby	odmówiłby
wysłuchalibyśmy	ukaralibyśmy	odmówilibyśmy
wysłuchalibyście	ukaralibyście	odmówilibyście
wysłuchaliby	ukaraliby	odmówiliby

Czas przeszły.

wysłuchałbym był	ukarałbym był
wysłuchałbyś był	ukarałbyś był
wysłuchałby był	ukarałby był
wysłuchalibyśmy byli	ukaralibyśmy byli
wysłuchalibyście byli	ukaralibyście byli
wysłuchaliby byli	ukaraliby byli

odmówiłbym był
 odmówiłbyś był
 odmówiłby był
 odmówilibyśmy byli
 odmówilibyście byli
 odmówiliby byli

Tryb rozkazujący.

wysłuchaj	ukarz	odmów
niech wysłucha	niech ukarze	niech odmówi
wysłuchajmy	ukarźmy	odmówmy
wysłuchajcie	ukarźcie	odmówcie
niech wysłuchają	niech ukarzą	niech odmówią

Imiesłowy odmienne

czasu teraźniejszego:

niema

czasu przeszłego:

wysłuchał -a -o ukarał -a -o odmówił -a -o

czasu przyszedłego:

mający -a -e wysłuchać mający -a -e ukarać
 • mający -a -e odmówić.

Imiesłowy nieodmienne

czasu teraźniejszego:

niema

czasu przeszłego:

wysłuchawszy ukarawszy odmówiwszy

czasu przyszedłego:

mając wysłuchać mając ukarać mając odmówić.

Ćwiczenie 30. (§ 46).

A. Napisać odmianę następujących czasowników:

a) Zdecydować się i cofnąć.

b) Plamić i wywabić.

c) Uderzyć i uciekać.

§ 47.**C. Strona bierna.**

Uwaga 1. Z wyjątkiem imiesłowu czasu teraźniejszego albo przeszłego, wszystkie formy strony biernej są *złożone* i składają się z tego właśnie imiesłowu i słowa posiłkowego *być*.

Słowo niedokonane

Słowo dokonane

Tryb bezokoliczny.

być cenionym

być ocenionym.

Tryb oznajmujący.**Czas teraźniejszy.**

jestem ceniony

jestem oceniony

jesteś ceniony

jesteś oceniony

jest ceniony

jest oceniony

jesteśmy cenieni

jesteśmy ocenieni

jesteście cenieni

jesteście ocenieni

są cenieni

są ocenieni

Czas przeszły.

byłem ceniony

byłem oceniony

byłeś ceniony

byłeś oceniony

był ceniony

był oceniony

byliśmy cenieni

byliśmy ocenieni

byliście cenieni

byliście ocenieni

byli cenieni

byli ocenieni

Czas zaprzeszy.

byłem był ceniony	byłem był oceniony
byłeś był ceniony	byłeś był oceniony
był był ceniony	był był oceniony
byliśmy byli cenieni	byliśmy byli ocenieni
byliście byli cenieni	byliście byli ocenieni
byli byli cenieni	byli byli ocenieni

Czas przyszły.

będę ceniony	będę oceniony
będziesz ceniony	będziesz oceniony
będzie ceniony	będzie oceniony
będziemy cenieni	będziemy ocenieni
będziecie cenieni	będziecie ocenieni
będą cenieni	będą ocenieni

Tryb warunkowy.

Czas teraźniejszy.

byłbym ceniony	byłbym oceniony
byłbyś ceniony	byłbyś oceniony
byłby ceniony	byłby oceniony
bylibyśmy cenieni	bylibyśmy ocenieni
bylibyście cenieni	bylibyście ocenieni
byliby cenieni	byliby ocenieni

Czas przeszły.

byłbym był ceniony	byłbym był oceniony
byłbyś był ceniony	byłbyś był oceniony
byłby był ceniony	byłby był oceniony
bylibyśmy byli cenieni	bylibyśmy byli ocenieni
bylibyście byli cenieni	bylibyście byli ocenieni
byliby byli cenieni	byliby byli ocenieni

Tryb rozkazujący.

bądź ceniony	bądź oceniony
niech będzie ceniony	niech będzie oceniony
bądźmy cenieni	bądźmy ocenieni
bądźcie cenieni	bądźcie ocenieni
niech będą cenieni	niech będą ocenieni

Imiesłowy odmienne

czasu teraźniejszego:

ceniony	niema
---------	-------

czasu przeszłego:

niema	oceniony
-------	----------

czasu przyszłego:

mający być cenionym	mający być ocenionym
---------------------	----------------------

Imiesłowy nieodmienne

czasu teraźniejszego:

będąc cenionym	będąc ocenionym
----------------	-----------------

czasu przeszłego:

niema	zostawszy ocenionym
-------	---------------------

czasu przyszłego:

mając być cenionym	mając być ocenionym
--------------------	---------------------

Uwaga 2. O przedmiotach nieżywotnych w 3-ej osobie można mówić: czas *się mierzy*, dom *się budował*, lekcje *się skończą*; zamiast: czas *jest mierzony*, dom *był budowany*, lekcje *będą skończone*.

Ćwiczenie 31. (§ 47).

- A. Napisać odmianę następujących czasowników:
- Być obleganym i zdobytym.
 - Śledzić i być śledzonym.
 - Być proszonym i odwzajemnić się.

§ 48.

Uwagi, dotyczące konjugacji czasowników.

1) Wszystkie słowa, odmieniające się podług powyższych wzorów, nazywają się **foremnemi**; te zaś, które od tych wzorów odstępują — **nieforemnemi**. Do częściej używanych słów nieforemnych należą: słowo posiłkowe *być*;

bać się, stać—czas teraźn.: boję się, boisz się, boi się, boimy się, boicie się, boją się; tryb rozkaz.: bój się;

brać, prać—czas teraźniejszy: biore, bierzesz, bierze, bierzemy, bierzecie, biorą; tryb rozkaz.: bierz;

chcieć — czas teraźniejszy: chcę, chcesz, chce, chcemy, chcecie, chcą; cz. przesz.: chciałem, chciałeś i t. d.;

dać — 3-a osoba l. mn. czasu przysz.: dadzą;

dmąć, piąć—czas teraźn.: dmę, dmiesz, dmie, dmiemy, dmiecie, dmac; tryb rozkaz.: dmij;

drzeć, przecć, trzeć, (u)mrzeć — czas teraźniejszy: drę, drzesz, drze, drzemy, drzecie, drą; czas przesz.: darłem, darłeś i t. d.;

iść—czas teraźn.: idę, idziesz, idzie, idziemy, idziecie, idą; czas przeszły: szedłem, szedłeś, szedł, szliśmy, szliście, szli; tryb rozkaz.: idź;

jechać—czas teraźn.: jadę, jedziesz, jedzie, jedziemy, jedziecie, jadą; tryb rozkaz.: jedź;

jeść—czas teraźn.: jem, jesz, je, jemy, jecie, jedzą; czas przesz.: jadłem, jadłeś i t. d.; trybrokaz.: jedz;

mieć—czas teraźn.: mam, masz, ma, mamy, macie, mają; czas przesz.: miałem, miałeś i t. d.;

mleć, pleć—czas teraźniejszy: *mieleć, mielesz, miele, mielemy, mielecie, miela; czas przesz.: mełłem, mełłeś, mełł, mełliśmy, mełliście, mełli; tryb rozkaz.: miel;*

ściąć—czas przysz.: *zetnię, zetniesz i t. d.; tryb rozkaz.: zetnij;*

ślać—czas teraźn.: *ściele, ścielesz, ściele, ścielemy, ścielecie, ściela; tryb rozkaz.: ściel;*

wiedzieć — czas teraźn.: *wiem, wiesz, wie, wiemy, wiecie, wiedzą; tryb rozkaz.: wiedz.*

2) Słowa: *módz, musieć, słyszeć, widzieć, woleć*—nie mają trybu rozkazującego.

3) Słowa: *czuć* (w znaczeniu *pachnieć*), *słychać, widać, znać* (w znaczeniu *widzieć*)—używają się tylko w trybie bezokolicznym. Naprz. *Czuć* tutaj *swąd. Słychać* było szczekanie psów. Z góry *widac* będzie miasto. *Znać* tu robotę.

4) Słowa, które się używają tylko w 3-ej osobie licz. poj. wszystkich czasów i przy których niema ani domyślić się nie można osoby działającej t. j. podmiotu, nazywają się słowami **nieosobowemi**. Naprz. *Grzmi* — *grzmiało* — będzie *grzmiało* — *grzmiałoby*, *chmurzy się*, *błyska się*, *świta*, *dnieje*, *marznie*; *trzeba*, *można*, *wypada*, *należy*, *niema i t. p.*

Uwaga. I słowa osobowe przybierają znaczenie słów nieosobowych, jeżeli stojąc w 3-ej osobie, nie mają wyraźnego ani domyślnego podmiotu. Naprz. *Mówią*, *sądzą*, *piszą*; *mówi się*, *czyta się*, *robi się*; *powiadano*, *skończono*, *radzono*.

5) Słowa, które również się używają tylko w 3-ej osobie liczby poj. i mn., ale z wyraźnym podmiotem, nazywają się słowami **trzecioosobowemi**. Naprz. *Głowa boli*, *zęby bołą*, *żart uchodzi*, *żarty uchodzą*, *czas się dłuży*, *wieczory się dłużą*.

Ćwiczenie 32. (§ 48).

- A. Napisać pełną odmianę następujących słów nieforemnych:
- Posłać list i posłać łóżko.
 - Iść czy jechać.
 - Piąć się i przemódz.
 - Stać, jeść i pleć.
 - Widać, słyhać i znać.
- B. Napisać w różnych formach: a) 6 słów nieosobowych, b) 3 słowa trzecioosobowe.
- C. Utworzyć 10 różnych form nieosobowych od czasowników osobowych.

Przysłówek.

§ 49.

Przysłówek jest część mowy nieodmienna, która się kładzie przy innych częściach mowy (słowie, przymiotniku, przysłówku) dla bliższego ich określenia. Naprz. *Pięknie* pisać, *głośno* mówić, *tutaj* mieszkać, *nadzwyczaj* rączy, *bardzo* ładnie.

Przysłówki dzielą się na:

- przysłówki pytające:** czy? kiedy? odkąd? dopóki? gdzie? skąd? dokąd? które? jak? dlaczego? naco? czemu? ile?—Na te pytania odpowiadają:
- przysłówki twierdzące:** tak, rzeczywiście, niezawodnie, bezwątpienia, może, podobno, prawdopodobnie; — albo

- 3) **przysłówki przeczące**: nie, bynajmniej, przeciwnie, nigdy, nigdzie, znikąd.

Ze względu na okoliczności, jakie wyrażają, przysłówki twierdzące i przeczące dzielą się jeszcze na:

- 4) **przysłówki czasu**, odpowiadające na pytanie: *kiedy?* Naprz. Dziś, jutro, wczoraj, zawsze, wtedy, nigdy, kiedyś, potem, dawno, teraz, zaraz;
- 5) **przysłówki miejsca**, odpowiadające na pytanie: *gdzie?* Naprz. Tu, tutaj, tam, wszędzie, ze-wsząd, gdzieś, gdziekolwiek, nigdzie, znikąd;
- 6) **przysłówki sposobu**, odpowiadające na pytanie: *jak?* Naprz. Tak, inaczej, jakoś, podobnie, również, brzydko, prędko, dobrze, wysoko, czarno;
- 7) **przysłówki miary**, odpowiadające na pytanie: *ile?* Naprz. Tyle, wiele, mało, dużo, dosyć, nadto, zbyt, nieco, prawie.

§ 50.

Oprócz powyższego podziału, ze względu na pochodzenie, przysłówki dzielą się jeszcze na **właściwe** i **pochodne**.

Właściwemi przysłówkami nazywają się takie, które nie pochodzą od żadnej innej części mowy. Naprz. Czy, kiedy, wtedy, gdzie, skąd, nie, tu, tam.

Pochodnemi nazywają się takie przysłówki, które się tworzą z innych części mowy, a mianowicie:

- 1) z rzeczowników. Naprz. Bez wątpienia, zdala, dowoli, trochę, czasem, tymczasem, razem, narazie, wewnątrz, bokiem, milczkiem, nakoniec, naprawdę.
- 2) z przymiotników (najczęściej). Naprz. Blizki—blisko, gruby — grubo, jasny — jasno, odważny—odważnie, słuszny—słusznie, podobny—podobnie; zdaleka, zdawna, oddawna, znowu, pocichu, pomału, po francusku, wcale, wkrótce.
- 3) z zaimków. Naprz. Naco, potem, czemu, nadto, tak samo, po mojemu, wtem.
- 4) z liczebników. Naprz. Po pierwsze, po drugie, powtórę, podwójnie, trojako, pięciokrotnie, wdwójnasób.

Uwaga. Przysłówki pochodne złożone po największej części piszą się razem.

Ćwiczenie 33. (§§ 49, 50).

- A. Z pomiędzy następujących wybrać: a) przysłówki pytające, b) twierdzące, c) przeczące; d) przysłówki czasu, e) miejsca, f) sposobu, g) miary, h) przysłówki właściwe, i pochodne (ze wskazaniem — od czego pochodzą):

Wogóle. Niekiedy. Pokryjomu. Jakże. Mniej więcej. Poniekąd. Wtrójnasób. Niewątpliwie. Pojutrze. Bardzo. Opodal. Niewiele. Czyż. Dlatego. Gdzieniegdzie. Po obywatelsku. Niespełna.

Oczywiście. Dwojako. Po czemu. Niejednakowo. Zresztą. Niebdołalnie. Tędy. Poco. Natenczas. Gdzieindziej. Nieomal. Poczwórnje. Przenigdy. Cwałem. Napewno. Onegdaj. Sporo. Niechcący. Samotrzeć. Niegdyś. Bezsprzecznie. Po twojemu. Zanadto. Nareszcie. Odwrotnie. Tamtędy. Pozawczoraj. Istotnie. Niedawno. Naodwrot. Niejednokrotnie. Inaczej. Rano.

- B. Napisać: a) 5 przykładów pytających, b) 5 twierdzących, c) 5 przeczących; d) 5 przysłówków czasu, e) 5—miejsca, f) 5—sposobu, g) 5—miary, h) 5 przysłówków właściwych, i) 10 pochodnych, uformowanych od różnych części mowy.

§ 51.

Te przysłówki, które się kończą na *o* lub *e* i które pochodzą od przymiotników, mających stopnie równania, mają również stopnie równania.

Stopień wyższy w przysłówkach formuje się od równego przez dodanie końcówki *ej*, (*i*)*ej*, a stopień najwyższy—od wyższego przez dodanie z początku *naj*. Naprz.:

	dawno	—	dawniej	—	najdawniej
	tanio	—	taniej	—	najtaniej
	ładnie	—	ładniej	—	najładniej
	daleko	—	dalej	—	najdalej
nieforemne:	dobrze	—	lepiej	—	najlepiej
	źle	—	gorzej	—	najgorzej
	lekko	—	lżej	—	najlżej
	mało	—	mniej	—	najmniej
	wiele, dużo	—	więcej	—	najwięcej

Ćwiczenie 34. (§ 51).

- A. Uformować stopnie równania od następujących przysłówków:
 Krótko. Szeroko. Celnie. Prędko. Poufale. Suto.
 Zupełnie. Wąsko. Szybko. Szumnie. Długo.
 Trudno. Wyraźnie. Nizko. Trafnie. Jasno.
- B. Uformować stopnie równania od następujących przysłówków:
 Badawczo. Grzązko. Stanowczo. Gorzko.
 Niefortunnie. Mdło. Ponuro. Ślizko.
- C. Napisać: a) 10 stopni równania zwykłych,
 b) 5—opisowych, c) 6 przysłówków, nie mają-
 cych stopni równania.

Przyimek.

§ 52.

Przyimek jest część mowy nieodmienna, która dla wyrażenia różnych względów, zachodzących pomiędzy przedmiotami, kładzie się przed imieniem i rządzi jego przypadkiem. Naprz. Poszedłem *z* ojcem *na spacer nad* rzekę i *po* południu wróciłem *do* domu.

Przymyki rządzą wszystkimi przypadkami, oprócz 1-go i 5-go. Rząd zaś ich poznaje się po pytaniu, jakie po przyimku można zrobić. Naprz. Śnieg spadł *z* (czego?) dachu. Rozmawiałem *z* (kim?) bratem.

Jedne przyimki rządzą tylko jednym przypadkiem, inne — dwoma, a jeszcze inne — trzema przypadkami, co uwydatnia następująca tablica i przykłady. Rządzą mianowicie:

jednym przypadkiem:				dwoma przypadkami:				trzema przypadkami:
2-im	3-im	4-ym	7-ym	2-im i 3-im	2-im i 4-ym	4-ym i 6-ym	4-ym i 7-ym	2-im 4-ym i 6-ym
bez dla do od u	ku przeciw prze- ciwko	przez	przy	naprze- ciw naprze- ciwko	mimo pomi- mo	mię- dzy pomie- dzy nad pod przed	na o po w	za z
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.

Przykłady. 1) *Bez* pracy niema kołaczy. Książka *dla* ucznia. Iść *do* miasta. Wracam *od* przyjaciela. Mieszkać *u* brata.

2) Orzeł wzbił się *ku* niebiosom. Wystąpi *przeciw* (*przeciwko*) fałszowi.

3) Iść *przez* pole.

4) Krzyż *przy* drodze.

5) Dom *naprzeciw* (*naprzeciwko*) kościoła. Wy-
biedz *naprzeciw* (*naprzeciwko*) ojcu.

6) Być uczciwym *mimo* (*pomimo*) nędzy. — Spróbuję *mimo* (*pomimo*) to wszystko.

7) Dostać się *między* (*pomiędzy*) dzikie zwierzęta. — *Między* (*pomiędzy*) zwierzętami lew jest królem. Żyć *nad* stan. — Chodzić *nad* rzeką. Dom wyprowadzono *pod* dach. Pióro leży *pod* stołem. Zajechać *przed* oberżę. — Stanać *przed* sądem.

8) Włożyć czapkę *na* głowę. — Okręć *na* morzu. Oprzeć się *o* ścianę. — Mówić *o* zdarzeniu. — Posłać *po* doktora. — Żałoba *po* matce. — Wpadł *w* dół i został *w* dole.

9) *Za* dawnych czasów. — Nagroda *za* odwagę. — Ogród *za* domem. — Pudełko *z* żelaza. — Kajet kosztuje *z* dziesiątkę. — Kawa *z* cukrem.

Uwaga. Przyimki jednosylabowe, kończące się na spółgłoskę, przybierają dla dźwięczności literę *e*, jeżeli następujący po nich wyraz ma na początku kilka spółgłosek. Naprz. *Pod*e drzwiami (zam. *pod* drzwiami), *przede* dworem, *ze* straży, *we* wszystkim, *nade* dniem, *beze* mnie, *ode* mnie, *przeze* mnie.

Ćwiczenie 35. (§ 52).

- A. Wyliczyć wszystkie przyimki właściwe.
- B. Napisać po jednym przykładzie (w zdaniach) na rząd wszystkich przyimków właściwych.

§ 53.

Wszystkie powyższe przyimki nazywają się **właściwymi**, ponieważ nie pochodzą od żadnej innej części mowy. Oprócz jednak właściwych, są jeszcze przyimki **pochodne**, które się tworzą z rzeczowników albo przysłówków.

Przyimki pochodne są:

1) rządzące przyp. 2-gim: prócz, oprócz, koło, około, naokoło, zamiast, podług, według, wedle, wprost, wzdłuż, wszerek, poprzek, powyżej, poniżej, blisko, wobec, wśród, pośród, obok, podczas, względem, wewnątrz, zewnątrz, wskutek.

2) rządzące przyp. 3-im: gwoi, wbrew, dzięki.

Przykłady: 1) *Prócz (oprócz)* odwagi ma zapał. *Koło* domu chodzi stróż. *Okolo* Nowego Roku naj-silniejsze mrozy. *Naokoło* ogrodu płot. *Zamiast* zysku—strata. *Osądzić podług* prawa. *Według* mego zdania. *Zrobię wedle* możliwości. *Wprost* pomnika. *Iść wzdłuż* i *poprzek* lasu. *Wszerek* pola. *Rana powyżej* łokcia. *Poniżej* skroni. *Blisko* kościoła. *Wobec* całego grona. *Wśród (pośród)* przyjaciół. *Obok* ratusza. *Ratunek podczas* pożaru. *Uprzejmy względem* każdego. *Wewnątrz* i *zewnątrz* domu. *Wskutek* choroby. — 2) *Zrobiłem gwoi* twojej przyjemności, *wbrew* własnemu przekonaniu. *Dzięki* szybkiej pomocy.

§ 54.

Dwa lub trzy przyimki mogą się łączyć z sobą, tworząc takim sposobem przyimki złożone. Naprz. Ponad, po-pod, po-za, po-śród, po-mimo, po-między, na-przeciwko, o-prócz, o-koło, na-o-koło; z przed, z pod, z po-nad, z za, z po-za, z po-między, z po-śród, z wewnątrz, z zewnątrz.

Przyimki złożone, jeżeli w nich niema *z*, piszą się razem i rządzą takim przypadkiem, jakiego wymaga ostatni z nich. Naprz. *Nad* ziemią—*ponad* ziemią, *pod* górę — *ponad* górę, *za* domem — *poza* domem, *mimo* bólu — *pomimo* bólu, *między* drzewami — *pomiędzy* drzewami.

Te zaś przyimki złożone, w których skład wchodzi *z*, piszą się oddzielnie i rządzą przyp. 2-im. Naprz. *Nad* lasem — *z nad* lasu — *z ponad* lasu, *pod* wodą — *z pod* wody, *za* morzem — *z za* morza, *poza* ogrodem — *z poza* ogrodu, *pomiędzy* ludźmi — *z pomiędzy* ludzi.

Ćwiczenie 36. (§§ 53, 54).

- A. Wyliczyć przyimki: a) pochodne, b) złożone, c) przybierające dla dźwięczności samogłoskę *e*.
- B. Oznaczyć: a) jaki jest rząd przyimków złożonych, b) jak się piszą.
- C. Napisać po jednym przykładzie (w zdaniach) na rząd przyimków: a) pochodnych, b) złożonych.

Spójnik.

§ 55.

Spójnik jest część mowy nieodmienna, która spaja czyli łączy dwa wyrazy lub dwa zdania. Naprz. Brat *i* siostra. Ja czytam, *a* ty piszesz. Nie przyszedł, *bo* jest chory.

Spójniki **właściwe**, t. j. takie wyrazy, które mogą być tylko spójnikami, są następujące: *i*, *a*, *ale*, *lecz*, *albo*, *lub*, *bo*, *bowiem*, *albowiem*, *gdy*, *gdyż*, *ponieważ*, *więc*, *niż*, *niżli*, *niżeli*, *aniżeli*, *jeśli*, *jeżeli*, *choć*, *chociaż*, *aczkolwiek*, *że*, *iż*, *żeby*, *ażeby*, *iżby*.

Wszystkie inne spójniki (*niewłaściwe*) mogą być i innemi częściami mowy, które przybierają znaczenie spójników wtedy, jeżeli łączą oddzielne wyrazy lub zdania.

Tutaj należą spójniki:

1) gdzie, skąd, dokąd, kiedy, dopóki, odkąd, jak, czy, aż, jakkolwiek, także, wszak, wszakże i t. p., które mogą być przysłówkami;

2) to, nim, przytem, przyczem, przeto (=przez to), zaco, zato, dlatego, zatem, zaczem, im — tem, przecie (przed się) i t. p., które mogą być zaimkami, a w takim razie piszą się oddzielnie.

Przykłady: 1) *Gdzie* mieszkasz?—Byłem tam, *gdzie* mieszkasz. *Kiedy* wróciłeś?—Była północ, *kiedy* wróciłeś. *Jak* się masz?—Został ukarany, *jak* na to zasłużył. *Czy* zimno na dworze?—Powiedz mi, *czy* zimno na dworze? Tańczył *aż* do rana.—Tak pracował, *aż* się spocił. *Jakkolwiek* pracować—na nic się nie zda. Wiem o tem, *jakkolwiek* mi nie mówiłeś.—

2) *To* mi się podoba.—Gdy wrócę, *to* ci opowiem. *Nim* się zajmuję. — Namysł się, *nim* co powiesz. Stał przy *tem* drzewie. — Uczeń zdolny, *przytem* pracowity. Książka dla *tego* ucznia. — Zawiniłeś, *dlatego* teraz cierpisz. Tęsknisz za *tem*?—Gorliwie pracował, *zatem* ma nagrodę. *Tem* dziełem się zachwycał.—*Im* dalej w las, *tem* więcej drzew.

Ćwiczenie 37. (§ 55).

- A. Wyliczyć wszystkie spójniki właściwe.
- B. W następujących zdaniach oznaczyć zachodzącą między nimi różnicę i wskazać:

a) przysłówki i spójniki:

Skąd się bierze płótno? — Wrócił tam, *skąd* przyszedł. *Dokąd* jaskółki odlatują na zimę?—Bawiłem na wsi, *dokąd* mi czas pozwalał. *Odkąd*

się ciągnie era chrześcijańska? — Wojny stały się szczególnie krwawemi, *odkąd* wynaleziono proch. *Dopóki* tego będzie? — Pracował, *dopóki* mu sił starczyło. *Wszakże* znacie wszyscy „Powrót taty“? — Odradzałem mu to przedsięwzięcie, *wszakże* mnie nie słuchał. *Którędy* się jedzie do Krakowa? — Nieprzyjaciel wybrał tę drogę, *którędy* najmniej go się spodziewano. *Gdzie* leży miasto Madryt? — *Gdzie* są niedostatki, tam przyjaciel rzadki. *Kiedy* zaczyna się zima? — *Kiedy* zaczyna się zima, cała natura zamiera. *Czy* rzeka Warta jest spławna? — *Czy* bogacz, czy nędzarz, czy prostaczek, czy mędrzec — wszyscy przed Bogiem są równi. *Jak* się nazywa największy poeta polski? — *Jak* sobie pościelesz, tak się wyśpisz.

b) zaimki i spójniki:

Po czem stąpasz tak cicho? — *Nakrzyczał* się, *nahłasował*, *poczem* odszedł rozgniewany. Pracujesz tak usilnie dla sławy, dla zysku, czy *dla czego* innego? — *Czy* wiecie, *dla czego* kogut zamyka oczy, *gdy* pieje? *Czemu* się tak przyglądasz? — Powiedz mi, *czemu* nie spełniłeś mojego polecenia. *To* przysłowie jest ogólnie znane. — *Kiedy* trwoga, *to* do Boga. *Niema* się *przy* czem tak upierać. — Pierwszy raz wstał po chorobie, *przyczem* widoczne były jej ślady. *Za* to pióro dałem dziesięć groszy. — *Ezop* był niezmiernie brzydki, *zato* nadzwyczaj dowcipny. *Za* tem polem jest las. — Pogodzili się przeciwnicy, *zatem* sprawa umorzona. *Szedłem* *za* nim krok w krok. — *Zanim* wynaleziono druk, były tylko pisane książki. *Dla* tego, kto dobry, jest spokój na świecie, więc choćby *dlatego* bądź dobrem,

o dziecie. Czy chcesz iść do miasta po książkę, po papier, lub *po co* innego? — Katechizm nas uczy, *poco* Pan Bóg stworzył człowieka.

- C. Napisać po 6 przykładów (12 zdań) na oznaczenie różnicy pomiędzy: a) przysłówkami i spójnikami, b) zaimkami i spójnikami.

Wykrzyknik.

§ 56.

Wykrzyknik jest część mowy nieodmienna, która służy do wyrażenia:

1) strachu, radości, smutku, zdziwienia, gniewu i t. p. uczuć. Naprz. Ach! och! o! hej! no! nuż! hola! niestety! biada! masz tobie! pfe! brawo! precz! przebóg!

2) różnych odgłosów i dźwięków. Naprz. Cham—cham, miau—miau, bee, mee, uhu, paf, bęc, chlust, trzask, dyń—dyń.

CZĘŚĆ III.

Słowotwórstwo.

§ 57.

Wyrazy, składające się z sylab*), tworzą się jednocześnie z pewnych oddzielnych części, które dopiero razem wzięte, stanowią jedną całość, t. j. wyraz.

Do tych składowych części wyrazów należą:

- 1) **pierwiastek** czyli **źródłosłów**, 2) **przybranki**,
- 3) **końcówki** i 4) **przyrostki** (sufiks).

Pierwiastkiem nazywa się ta najważniejsza część wyrazu, z której się tworzy cała grupa wyrazów pokrewnych sobie znaczeniem. Pierwiastek składa się zawsze z jednej zgłoski, albo nawet z części zgłoski i w całej grupie pozostaje bez zmiany. Naprz. *Utwór, przetwór, potworny, tworzyć, Stwórca;—władać, władza, wszechwładztwo, podwładny, zawładnąć;—baw, bawić, zabawa, zabawny, bawidełko; —mowa, przemowa, mów, mówca, mównictwo, mówić; pisać, pismo, pisanie, pisownia, pisarz, pismak, napis, przepisywać;—brać, zabrany, branka, zabierać, odbiorca, wybór. ^{zabrac}*

Przybranka jest to część wyrazu, która stoi przed pierwiastkiem. Przybranka nie jest konieczną

*) Patrz § 9.

częścią wyrazu, i jedne wyrazy nie mają jej wcale, inne mają jedną lub dwie przybranki. Przybranką bywa zwykle przyimek, który w takim razie pisze się razem. Naprz. *Robić*, *z-robić*, *wy-robić*, *do-robić*, *pod-robić*; *po-do-rabiać*, *po-nad-rabiać*, *po-wy-rabiać*, *po-prze-rabiać*.

Końcówką nazywa się ta część wyrazu, która stanowi sam jego koniec i która podlega zmianom, w deklinacji lub konjugacji. Naprz. *Ryb-a*, *ryb-y*, *ryb-ę*, *ryb-o*, *ryb-a*, *ryb-om*, *ryb-ami*, *ryb-ach*; czyta-*m*, czyta-*sz*, czyta-*my*, czyta-*cie*, czyta-*t*.

Uwaga. Niektóre wyrazy nie mają wcale końcówki. Naprz. *Pan*, *stół*, *ryb*, czyta.

Przyrostek jest ta część wyrazu, która stoi pomiędzy pierwiastkiem i końcówką. Przyrostków, również jak przybranek, może w wyrazie nie być wcale, może być jedna lub więcej. Naprz. *Kłam-c-a*, *kłam-stw-o*, *kłam-a-ć*, *kłam-liw-y*, *s-kłam-a-w-szy*; *chłop-czyk-a*, *chopi-sk-o*; *po-śred-nik-owi*, *po-śred-nicz-k-a*; *my-dł-o*, *po-my-w-acz-ka*; *waż-k-i*; *ciep-t-y*; *brat-n-i*, *brat-er-sk-i*; *grub-sz-y*, *sęk-at-y*, *kłós-ist-y*, *cierp-liw-y*, *sta-ną-ć*; *kup-i-ć*, *kup-ow-ać*, *kup-i-w-szy*.

Oprócz 4-ch powyższych części, w wyrazach rozróżniać należy jeszcze t. z. **temat**.

Tematem wyrazu nazywa się ta jego część, która zostaje po odrzuceniu końcówki i która nie podlega żadnym zmianom w deklinacji lub konjugacji. Niektóre wyrazy mają temat wspólny z pierwiastkiem i wtedy nazywają się wyrazami **pierwotnymi**; zwykle jednak w skład tematu, oprócz pierwiastku, wchodzi przybranka i przyrostki, a wyrazy z takim tematem nazywają się **pochodnymi**. Naprz.

przybranki + pierwiałek + przyrostki = temat + końcówka = wyraz

—	pan	—	pan	—	pan	pierw.
—	pań	stw	państw	o	państwo	poch.
o	pan	ow-a	opanowa	ć	opanować	„
—	dom	—	dom	—	dom	pierw.
—	dom	a-tor-k	domatork	a	domatorka	poch.
—	ku	—	ku	ć	kuć	pierw.
pod	ku	w-an	podkuwan	y	podkuwany	poch.
—	bi	—	bi	ć	bić	pierw.
roz	bi	tek	rozbitek	—	rozbitek	poch.
po-wy	bi	j(a)	powybija	ć	powybijać	„

Ćwiczenie 38. (§ 57).

- A. Wskazać pierwiastek (źródłosłów) w następujących grupach wyrazów:
- a) Stanowisko. Postanowienie. Stanowić. Stanowczo. Stan. Zastanowić się. Stańczyk. Stancja. Stanać. Stanik. Stanowy.
 - b) Przewaga. Odważny. Powążyć się. Wagowy. Ważyć. Waga. Ważenie. Powaga. Powyżać.
 - c) Stronność. Postronny. Stronica. Stronnik. Strona. Stronnictwo. Stronić.
 - d) Chodzić. Chód. Przechodzień. Dochodowy. Chodzenie. Pochód. Zachodni. Dochody. Wychodźca.
 - e) Błyskawica. Błyszczeć. Zabłysnął. Błysk. Błyskawiczny. Błyskotliwy.
 - f) Drgawki. Zadrzeć. Drżący. Drgać. Drżenie. Drganie.
- B. Utworzyć grupy wyrazów z następujących pierwiastków:
trud. bol. płyn. praw. trw. wol.
- C. Utworzyć grupy wyrazów z 5-ciu dowolnych źródłosłów.
- D. Wskazać przybranki (przedrostki) w następujących wyrazach:
 Napiętnować. Podjazdowy. Podwoić. Niedorzeczny. Pootwierać. Zużytkować. Dorwać się. Wybitny. Odpowiadać. Przekształcić. Nadłożyć. Nadmuchać. Zheblować. Scharakteryzować. Rozpowszechnić. Przydługi. Zapalać. Obezwładnić. Uzasadniony. Przedstawienie.
- E. Dodać wszystkie możliwe przybranki do następujących słów:

Pisać. Być. Jechać. Prawić. Chować. Jeść.
Strzelić. Kryć. Patrzyć. Znać.

F. Napisać 10 dowolnych wyrazów z przybrankami.

G. Wskazać końcówki w następujących wyrazach:

a) Gruby. Czekaemy. Polami. Książką. Zboże.
Kłowski. Otwieram. W sercu. Ławka. Dobrymi.
Panów. Ptactwem. Zmuszacie. Domom. Na
dachach. O młodych. Ręki. Skrzydło. Wołać.
Choremi. Matkę. Strzelasz.

b) Chat. Ból. Zdrow. Zrywa. Pomimo. Kij.
Chłop. Dosyć. Kul. Łaskaw. Drzew.

H. Napisać: a) 12 wyrazów z końcówkami, b) 6 wyrazów bez końcówek.

I. Wskazać przyrostki (sufiksy) w następujących wyrazach:

Szaruga. Wózek. Tkacki. Popędliwość. Opiekun.
Opiekunka. Kiedyż. Skorupa. Tancerz. Mnóstwo.
Dachówka. Ukarać. Hamulec. Obrońca. Puszczyk.
Koszula. Chórzysta. Bractwo. Wierutny. Zakładnik.
Męski. Chciałby. Minuta. Dworzanin.
Kupcówna. Fundusz. Stworzenie. Gaduła.
Wódka. Domisko. Mędrzec. Pigułka. Murzyn.
Zróbże. Obżartuch. Piekarzówna. Mazur. Lekarz.
Chirurg. Bieluchny. Hajduk. Piecuch. Wiarus.

J. Napisać 12 wyrazów z różnymi przyrostkami.

K. Wskazać tematy następujących wyrazów:

Pokorny. Zabezpieczyć. Oficjalista. Kurczę.
Niepohamowana. Upoważniać. Oczekiwać.
Przestankowanie. Wyodrębnić. Upozorowane.
Budownictwo. Pasierbica. Strzemię. Jedenasty.
Który.

- L. Przez dodanie końcówek, z następujących tematów utworzyć wyrazy:

Darowizn—. Twórcz—. Poniewiera—. Murowan—.
 Pochlebstw—. Wypowiedzen—. Wyłupi—. Zabit—.
 Ochmistrzy—. Wymarzy—.

Ćwiczenie 39. (§ 57).

- A. W następujących wyrazach oznaczyć wszystkie ich składowe części, t. j.: a) pierwiastek, b) przybranki, c) końcówkę, d) przyrostki, e) temat:
 Pobratymczy naród. Nieporównany zapał. Upaństwowić. Potężny wpływ. Naroźnik. Unicestwiać. Powonienie. Nawoływać. Udaremnione zabiegi. Krażowniczy okręt. Rozpowszechniona moda. Popodwyższać. Krzykliwe pospólstwo.
- B. Od następujących wyrazów pierwotnych, za pomocą dodania przybranek, przyrostków i końcówek, uformować wyrazy pochodne (na wzór niniejszego: *król* — *królowa*, *królewicz*, *królewna*, *królować*, *królewski*, *królewskość*, *królestwo*, *królowanie*, *królewsczyzna*, *królik*, *Królewiec*):
 Brat. Koń. Krzyk. Stół. Bal. Czyn.
- C. Napisać 5 wyrazów pierwotnych i uformować od nich pochodne.

§ 58.

Wyrazy, mające tylko jeden pierwiastek, nazywają się **pojedynczymi**. Naprz. *Dobry*, *czynić*, *ręka*, *pisać*. Te zaś wyrazy, które mają dwa pierwiastki, nazywają się **złożonymi**. Naprzykład: *Dobroczynność*, *rękopis*.

Wyrazy złożone składają się:

- 1) z rzeczownika i rzeczownika. Naprz.: Parostatek, nosorożec, sztukmistrz, księgozbiór, wodowstręt, powieściopisarz, duszpasterstwo, zwierzostan, kręgosłup, jeżozwierz, oczodoły;
- 2) z rzeczownika i przymiotnika lub odwrotnie. Naprzykład: Cudotwórczy, chorobotwórczy, ogniotrwały, miódopłynny, karygodny, mięsożerny, rzeczpospolita; — złotousty, srebrnopióry, modrooki, bladolicy, czerwonoskóry, ostrołuk, darmożjad, czarnoksiężnik, gołoledź, starodrzew, Wielkanoc, lekkoduch, wielkolud;
- 3) z liczebnika i rzeczownika. Naprz.: Dwukropek, dwuznacznik, dwuramiennik, trójnóg, trójzab, trójkąt, czworobok, pięcioksiąg, stulecie, stonóg, pierwowzór;
- 4) z rzeczownika i czasownika lub odwrotnie. Naprz.: Listonosz, dziejopis, wojewoda, wodociąg, złoczyńca, piorunochron, grzybobranie, czasomierz, hreczkosiej; — woziwoda, golibroda, obieżyświat, rzezimieszek, pasibrzuch, wyłżygrosz;
- 5) z przymiotnika i przymiotnika. Naprzykład: Starodawny, małoważny, górnołotny, całoroczny, bladoniebieski, ciemnozielony, jasnożółty, małomówny, ostrokatny, pełnoletni;
- 6) z liczebnika i przymiotnika. Naprz.: Jednolity, dwustronny, dwuznaczny, obosieczny, trójbarwny, trzypolowy, pięciolistny, sześciokatny, stuletni, stujęczny.

Uwaga. W skład wielu wyrazów złożonych wchodzi przeczący przysłówek *nie*, który z imionami

pisze się razem, a przed czasownikami osobno. Naprz. Niechęć, nieporządek, nieprzyjaciół, niestosowny, niedobry, nietrwały, niektórzy, niejaki, nieco, niejeden, niejednokrotnie;—nie chcę, nie mamy, nie przyszli, nie śpij, nie zrobiwszy.

Zresztą i przed imionami przysłówki *nie*—może się pisać osobno, wtedy mianowicie, jeżeli, stojąc przy imieniu, należy nie do niego, lecz do czasownika w zdaniu. Naprz. *Nie* chęć była przyczyną, ale mus (=nie była przyczyną chęć, ale mus). *Nie* dobre to jest, lecz znakomite (=nie jest to dobre, lecz znakomite). *Nie* jeden to zrobił, ale kilku (=nie zrobił tego jeden, ale kilku).

Niema pisze się osobno, jeżeli pochodzi od *mieć*, albo razem, jeżeli stoi zamiast *nie jest*. Naprz. Brat *nie ma* książki. Brata *niema* w domu.

Ćwiczenie 40. (§ 58).

- A. Napisać 45 wyrazów złożonych, a mianowicie:
 - a) 5 składających się z rzeczownika i rzeczownika,
 - b) 5 — z rzeczownika i przymiotnika,
 - c) 5 — z przymiotnika i rzeczownika,
 - d) 5—z liczebnika i rzeczownika,
 - e) 5—z rzeczownika i czasownika,
 - f) 5—z czasownika i rzeczownika,
 - g) 5—z przymiotnika i przymiotnika,
 - h) 5 — z liczebnika i przymiotnika,
 - i) 5 — z zaimka i rzeczownika lub przymiotnika.
- B. Napisać: a) 10 *imion*, b) 10 czasowników, w których skład wchodzi przysłówki *nie*.
- C. Napisać 6 przykładów (w zdaniach) na pisownię *imion* z przysłówkiem *nie* oddzielnie.

CZĘŚĆ IV.

Pisownia czyli ortografia.

§ 59.

A. Samogłoski.

1) Samogłoski nosowe: *a*, *ę*, piszą się:

a) w końcówkach wyrazów, jak to pokazują wzory i uwagi, dotyczące deklinacji i konjugacji. Naprzykład: Nową książkę. Tę jedną rozrywkę. Wysoką wieżą (ale: wysokim wieżom). Pierwszą próbą (ale: pierwszym próbom). Młode koźle (ale: koźle rogi). Ja piszę, rysuję, spaceruję (ale: on pisze, rysuje, spaceruje);

b) w tematach wyrazów czysto-polskich. Naprz. Wąż, ząb, szeląg, jastrząb, kąpać, męka, dębina, sękaty, ręczny, pękać, będą. Przeciwnie zaś—w wyrazach cudzoziemskich, zamiast *a*, *ę*, piszą się podobne do nich brzmieniem: *om*, *on*, *em*, *en*. Naprz. Kompas, plomba, klomb, konferencja, blond, szeslong, tempo (w muzyce), temperować, egzemplarz, lament, dyspensja.

Uwaga. I swojskie wyrazy mogą się pisać (w temacie) przez *om*, *on*, *em*, *en*, jeżeli mają

w swoim pierwiastku *m* lub *n*. Naprz. Słomka (słoma), kromka (kromeczka), sionka (sień), trzonki (trzonek), kuchenka (kuchnia), cienki (cieńszy).

Ćwiczenie 41. (§ 59).

- A. Wyliczyć: a) wszystkie przypadki w deklinacjach rzeczownikowych i przymiotnikowej, b) wszystkie osoby w konjugacjach, mające końcówki *ę* i *a*.
- B. Wyliczyć wszystkie przypadki w deklinacjach rzeczownikowych i przymiotnikowej, mające końcówki *em* i *om*.
- C. Napisać po jednym przykładzie (16 zdań) na wszystkie przypadki i wszystkie osoby z końcówkami: *ę*, *a*, *em*, *om*.
- D. Napisać: a) 10 wyrazów swojskich, mających w temacie *a* lub *ę*; b) 10 wyrazów cudzoziemskich i c) 5 czysto-polskich, mających w temacie: *om*, *on*, *em*, *en*.

§ 60.

- 2) Samogłoska *ó* (*o* kreskowane albo *o* pochyłone) pisze się:

a) w tych wyrazach, w których przy pewnej ich zmianie słyszy się *o* otwarte albo też które mają *o* otwarte w swoim źródłosłowie lub w tym języku, z jakiego wyraz jest wzięty. Naprzykład: Rów (rowu), głód (głodu), wół (wołu), ból (boli), pól (pole), siostr (siostra), mówić (mowa), wódz (wodzić), rób (robić), kóp (kopa, ale: kup od kupić), lód (lodu, ale: lud — ludu), bór (boru, ale: bur od bura), mórz (morze, ale: murz od murzyć),

bród (broda, ale: brud — brudu), stół (stołu, ale: stuł od stuła), łódź (łodzi, ale: łudź od ludzi); — młócić (młot), włókno (włoke), wspólny (społem), próchno (proch), mnóstwo (mnogi), płótno (plotę), zbójca (boje), który (kto), dwóch (dwoje), bóstwo (Bóg — Boga); — śrót (niem. Schrot), próba (niem. Probe), róża (łac. rosa), ale trunek (niem. Trunk), funt (niem. Pfund), sznur (niem. Schnur), biuro (franc. bureau).

Uwaga 1. Wyjątek od powyższej reguły stanowią wyrazy, pochodzące od słów, które się kończą na *ować*, a także na *ywać* i *iwać*. Takie wyrazy wbrew prawidłu piszą się przez *u*. Naprz. Rysować — rysunek; próbować — próbuję — próbuj; opiekować się — opiekuje się — opiekun; rozkazywać — rozkazuje, czytywać — czytuje, poszukiwać — poszukuje, zasługiwać — zasługuje.

b) w końcówce *ów*. Naprz. Lasów, panów, domów, ogrodników, końców, królów.

c) w dwóch wyrazach na początku, mianowicie: *ów* i *ósmi*, tudzież od pochodzących od nich: *ówczesny*, *ósemka*.

Uwaga 2. Na końcu wyrazu *ó* nie pisze się nigdy.

d) w następujących wyrazach: brózda, chór, chróst, córka, czółno, dłóto (i dłuto), góra, jaskółka, kłótnia, król, krótki, mózg, ogół, ogórek, pióro, póki, póty, półka, późny, próżny, równy, różga, różny, skóra, sójka, stróż, szczegół, szósty, siódmy, tchórz, wójt, wróbel, wróżba, żółć, żółty, żółw, żoraw, źródło.

Ćwiczenie 42. (§ 60).

- A. Napisać 10 wyrazów mających w temacie *o* pochylone, i zamienić to *o* na otwarte (podług wzoru: *wąwóz* — *wąwozu*).
- B. Napisać 10 wyrazów, mających w temacie *o* otwarte, i zamienić to na *o* kreskowane (podług wzoru *podłoga* — *podłóg*).
- C. Od następujących czasowników, kończących się na *ować*, *ywać*, *iwać*, uformować wyrazy pochodne (pochodniki) z przyrostkami *uj*, *un*:
Naśladować. Opatrywać. Oszukiwać. Poczęstować. Podskakiwać. Pokazywać. Zastrzykiwać. Meldować. Rozpatrywać. Rachować.
- D. Napisać 10 wyrazów z końcówką *ów*.
- E. Wyliczyć wyrazy, mające w temacie pochylone *o*, którego nie można zamienić na *o* otwarte.

§ 61.

B. Spółgłoski.

Główna trudność w pisowni spółgłosek polega na tem, że mocne i odpowiednie im słabe spółgłoski, wchodzące w skład wyrazów, mają często jednakowe brzmienie. Tak naprz. wyrazy: kubki i kupki, oblec i obledz, obuć i obudź, dziadki i dziatki, potraf i potraw, ług i łuk, hart i chart, paś i paż, marz, maż i masz — jednakowo się wymawiają chociaż inaczej się piszą i różne mają znaczenie.

Ażeby taki wyraz z niepewną pisownią dobrze napisać, należy się trzymać reguły: albo tak wyraz zmienić, żeby w nim dokładnie słychać było daną

spółgłoskę, albo odnieść się do jego źródłosłowu, albo zwrócić uwagę na jego znaczenie.

Do spółgłosek, mających podwójne brzmienie, należą następujące pary:

- 1) **b i p.** Naprz. Kubki (kubek) — kupki (kupa), grób (groby) — grup (grupa), trzeb (trzebić) — trzep (trzepać), skub (skubać) — skup (skupić), szybki (szyba), sypki (sypać).
- 2) **c i dz.** Naprz. Niemiec (Niemca), miedz (miedza), piec (pieca), jedz (jedzenie), owiec (owca), powiedz (powiedzieć), słucki (Słuck), ludzki (ludzie).
- 3) **ć i dź.** Naprz. Nuć (nucić) — nudź (nudzić), choć (choć) — chodź (chodzić), mieć (mam) — miedz (miedzi), sieć (sieci) — siedź (siedzieć), pięć (pięciu) — piędź (piędzy), młóc (młócić) — młódź (młodzież).
- 4) **d i t.** Naprz. Czad (czadu) — czat (czaty), pod (pode dworem) — pot (potu), grad (gradu) — grat (graty), pęd (pędu) — pęt (pęty), bud (buda) — but (buta), rad (rada) — rat (rata).
- 5) **f i w.** Naprz. Potraf (potrafić) — potraw (trawa), huf (hufiec) — chów (chować), szafka (szafa), główka (głowa), szlif (szlify), krew (krwi), mufka (mufek) — mówka (mowa), szef (szefa) — szef (szwu).
- 6) **g i k.** Naprz. Stóg (stogi) — stuk (stukać), bróg (brogu) — bruk (bruku), ług (ługu) — łuk (łuku), Bóg (Boga) — Bug (Bugu) — buk (bukowy), ryg (rygi) — ryk (ryku), mógł (moge) — zmókł (zmoknąć).
- 7) **s i z.** Naprz. Przynióśł (przyniosła), przywiózł (przywiozła), laska (lasek), obrzki (obrazek),

maska (masek), wazka (wazy), rys (rysu) — ryz (ryza).

- 8) **ś i ź**. Naprz. Paś (paseę)—paź (pazia), łaś się (łasić się) — łaź (łazić), prośba (prosić), groźba (grozić), wieś (wsi) — wieź (wiozę), zawieś (zawiesić)—zawieź (zawozić).

Ćwiczenie 43. (§ 61).

A. Napisać po 3 przykłady na następujące pary spółgłosek mocnych i słabych: *c — dz, ć — dź, f — w, k — g, p — b, s — z, ś — ź, t — d* (porówn. Ćwiczenie 5 E).

B. Usprawiedliwić pisownię przytoczonych wyrazów.

§ 62.

9-tą parę stanowią: **ch** i **h**.

Ponieważ jednak tych dwóch spółgłosek nie można rozróżnić w pisowni na zasadzie powyższej reguły, przeto należy znać te wyrazy, które się piszą przez samo *h*. Są to mianowicie: Boh, Bohdan, błahy, bohater, buhaj, czyhać, druh, ha! haft, hajduk, hajdamak, hak, halabarda, Halina, hałaburda, hałas, hałastra, hamować, handel, Hanusia, hańba, haracz, harap, harce, hardy, harmider, harmonja, hart (duszy, ale: chart—pies), hasać, hasło, heban, hebel, hej, hejnał, Helena, heljotrop, Henryk, herb, herbata, heretyk, hermetyczny, heroizm, herszt, hetka, hetman, hipokondryk, historja, hoc! hodować, hojny, hola! holować, hołd, hołota, hołysz, hołoble, hołubiec, honor, hop, horda, horodniczy, horoskop, horyzont, hoży, hrabia, hreczka, hubka, hucuć, hufiec, huk, hulać, hultaj, Humań, humor, hurmem,

hurtem, husarz, huścić, huta, huzar, hjacynt, hyc, hycel, hydra, hjena, hymn, hyży, kurhan, mahoń, ohyda, poroh, puhacz, puhar, Sapieha, wahać się, wahadło.

Oprócz powyższych, pisze się *h* w tych wszystkich imionach cudzoziemskich, które w swoim języku także się piszą przez *h*. Naprz. Hiszpanja, Helgoland, Hieronim, Homer, Hermes, Hannibal, Horacy, Mahomet.

Ćwiczenie 44. (§ 62).

- A. Wyliczyć wyrazy, które się piszą przez *h*.
- B. Napisać 15 wyrazów, piszących się przez *ch*.

§ 63.

10-tą parę, a właściwie trójkę, stanowią: **rz**, **ż** i **sz**.

Różnica pomiędzy temi spółgłoskami jest taka, że *rz* jest zmiękczeniem *r*, *ż* — zmiękczeniem *g*, *h* lub *z*, a *sz* — zmiękczeniem *ch* lub *s*. Wskutek tego: *rz* pisze się tam, gdzie w wyrazie zmienionym lub w jego źródłosłowie słyhać *r*, *ż* tam, gdzie słyhać *g*, *h* lub *z*, a *sz* tam gdzie słyhać *ch* lub *s*. Naprz. Stolarz (stolarski), rycerz (rycerstwo), pacierz (paciorek), w porze (pora), szerzyć (szeroki); — uważać (uwaga), pobożny (po Bogu), trwożyć się (trwoga), dróżka (droga) — družka (druh), Sapieżyna (Sapieha), Zaporozec (poroh), — wożę (wozić); — Staszko (Stach, Stasio), muszka (much), uszko (ucho), noś (noszę, nosić); — morze (morski) — może (mogę), bierz (biore) — bież (biegnę), marz (marzyć, mara) — maż (mazać) — masz (mieć), karz (kara) — każ (kazać) — kasz (kasza).

Oprócz powyższych i podobnych im wyrazów, w których widocznem jest pochodzenie *rz* od *r*, *ż* od *g*, *h*, *z* i *sz* od *ch* lub *s*, piszą się jeszcze:

a) *rz* po spółgłoskach: *b*, *d*, *g*, *k* (z wyjątkiem *kształt*), *p* (z wyjątkiem *pszenica*, *pszczoła*), *t*, *w*. Naprz. Brzeg, brzoza, brzytwa, brząkać, brzydki, brzmienie; — drzewo, drzazga, drzwi, drzemać; — grzebień, grzyb, grzech, grzebać, grzmot, grzbiet; — krzemień, krzyk, krzak, krzew, wskrzesić, skrzętny, krzyż; — przy, przed, przodek, sprzątać, uprząż; — trzeba, trzcina, trznadel, trzask, trzoda, trzebież, trzeźwy, trzmiel, nastrzępić, opatrność, przestrzeń, strzedz, strzydz, strzępki, strzelać, strzemię, trzepać, wewnątrz, zewnątrz, trzymać; — wrzask, wrzeciono, wrzesień, wrzód, wrzos.

Uwaga. W stopniach równania po powyższych spółgłoskach pisze się *sz*. Naprz. Grubszy, młodszy, głupszy, najświętszy, najnowszy.

b) *ż* we wszystkich wyrazach przed *u* i w takich, które w tej samej sylabie mają *r*. Naprz. Żubr, żur, żupan, żółw, żóraw, żółty (z wyjątkiem *rzut* i pochodzących od niego: *rzucać*, *wyrzutek*, *rozrzutny* i t. p.); — pożar, żart, żarliwy, żarna, żargon.

c) *sz* w końcówce 2-ej osoby licz. pojedynczej czasu teraźn. i przysz. Naprz. Widzę—widzisz, słyszę—słyszysz, mówię—mówisz, rozdzielę—rozdzieliś, stworzę—stworzysz.

Ćwiczenie 45. (§ 63).

A. Napisać 10 wyrazów, mających w temacie *rz*, i wskazać pochodzenie tego *rz* od *r* (podług wzoru: *potwarz*—*potwarczy*).

- B. Napisać 10 wyrazów, mających w temacie *r*, i uformować od nich pochodniki z *rz* (podług wzoru: *malarski*—*malarz*).
- C. Napisać po 5 przykładów (40 wyrazów) na pisownię *rz* po spółgłoskach: *b*, *ch*, *d*, *g*, *k*, *p*, *t*, *w*.
- D. Napisać 10 wyrazów, zaczynających się od *rz*, którego nie można zamienić na *r* (naprz. *rządzić*, *rzepak*, *rzewny*).
- E. Napisać 10 wyrazów mających w temacie *ż*, i wskazać pochodzenie tego *ż* od *g*, *h* lub *z* (podług wzorów: *książka*—*księga*, *Zaporoże*—*poroh*, *pogródka*—*groźić*).
- F. Napisać 10 wyrazów, mających w temacie *g*, *h* lub *z*, i uformować od nich pochodniki z *ż* (podług wzorów: *waga*—*ważyć*, *wataha*—*watażka*, *kazać*—*każę*).
- G. Napisać 10 wyrazów, mających w temacie *sz*, i wskazać pochodzenie tego *sz* od *ch* lub *s* (podług wzorów: *potrosze*—*trochę*, *maszkara*—*maska*).
- H. Napisać 10 wyrazów, mających w temacie *ch* lub *s*, i uformować od nich pochodniki z *sz* (podług wzorów: *suchy*—*suszyć*, *kasetka*—*kasztka*).
- I. Napisać 10 słów z końcówką *sz*.

§ 64.

C. Duże litery.

Dużą literą piszą się:

- 1) imiona chrzestne i nazwiska rodowe. Naprz. Jan, Tadeusz, Jadwiga, Wanda, Mickiewicz, Kraszewski.

- 2) nazwy geograficzne krajów, gór, rzek, jezior, miast, wsi i t. p., tudzież ich mieszkańców. Naprz. Ameryka, Turcja, Alpy, Ren, Pejpus, Wiedeń, Zalesie, Europejczyk, Grek, Paryżanin.
- 3) wszystkie wyrazy, odnoszące się do Boga i rzeczy świętych. Naprz. Pan Bóg, Stwórca, Zbawiciel, Najwyższy, Najświętsza Panna, Przenajświętszy Sakrament.
- 4) tytuły osób, nazwy władz i instytucji. Naprz. Najjaśniejszy Pan, Jaśnie Oświecony, Jaśnie Wielmożny, Jego Ekscelencja, Okręg Naukowy, Rząd Gubernjalny, Towarzystwo Kredytowe.
- 5) nazwy świąt, herbów, starożytnych bogów, ciał niebieskich. Naprz. Wielkanoc, Niepokalane Poczęcie, Korab, Gryf, Jowisz, Minerwa, Wielka Niedźwiedzica, Wodnik.
- 6) tytuły książek i utworów. Naprz. Gramatyka Małeckiego, Wypisy polskie Łukomskiego, Powrót taty Mickiewicza.
- 7) przymiotniki, uformowane od imion własnych osobowych. Naprz. Pałac Kazimierowski, uniwersytet Jagielloński, Zygmuntowskie czasy, Maryjski instytut, ale: afrykański klimat, język włoski, kwiat alpejski, zamek chęciński.
- 8) początek każdego nowego zdania po kropce i początek każdego nowego wiersza w poezji.

Ćwiczenie 46. (§ 64).

- A. Napisać: a) 5 imion chrzestnych, 5 nazwisk rodowych i 5 przydomków, b) 10 różnych nazw geograficznych, c) 5 wyrazów odnoszących się do Boga i rzeczy świętych, d) 6 tytułów i godności osób i władz, e) 8 nazw świąt, herbów, starożytnych bogów i ciał niebieskich, f) 5 tytułów książek i utworów piśmienniczych, g) 5 przymiotników, uformowanych od imion własnych osobowych, i 5 — uformowanych od innych nazw. (*Uwaga.* Pomiedzy wszystkimi przytoczonymi wyrazami położyć przecinki).

§ 65.

D. Przenoszenie wyrazów.

Przy przenoszeniu wyrazów z jednego wiersza na drugi należy się trzymać następujących zasad:

- 1) nie można rozdzielać, a tem samem przenosić wyrazów jednozgłoskowych. Naprz. Zgiełk, trzask, wzgląd, straż.
- 2) nie można przy przenoszeniu zostawiać jednej litery wyrazu na końcu wiersza ani przenosić jednej litery do drugiego wiersza. Naprz. Uradowany, kole-i. Nie zostawiają się także na końcu wiersza przyimki *w* i *z*. Naprz. W rodzinie, „ z Ameryki.
- 3) można rozdzielać wyrazy dwu lub kilkosylabowe i przenosić całe sylaby, jak naprz.: wo-da, fi-gu-ra, na-tu-ral-ny.

Przyczem:

- 4) jeżeli wyraz ma przybrankę, to należy go rozdzielać w tem miejscu, gdzie się kończy przybranka, czyli inaczej — nie należy rozdzielać przybranki. Naprz. Pode-przeć, poduczyć, prze-trwać, roz-patrzyć, nad-robić (pończoche), na-drobieć (bułkę).
- 5) jeżeli wyraz ma przyrostek, zaczynający się od spółgłoski, to należy, o ile możliwości, rozdzielać go tam, gdzie się przyrostek styka z pierwiastkiem, czyli inaczej — nie należy rozdzielać przyrostka. Naprz. Kłam-ca, kłamliwy, sko-wronki, pań-ski, mów-ca, prze-kupstwo, chłop-czyk, drzew-ko, noc-ny, dziękczynny, cich-szy, szlach-ta, mę-stwo, my-dło, lek-cja, mar-twy, traw-ka.
- 6) pierwiastki można rozdzielać, jeżeli za nimi jest przyrostek lub końcówka, zaczynające się od samogłoski, z którą ostatnia spółgłoska pierwiastku łączy się w sylabę. Naprz. Kłamać, skowro-nek, pa-nienka, mó-wić, przekupień, chło-pisko, drze-wek, mo-carz, dziękować, ci-chość, szla-chetny.

Ćwiczenie 47. (§ 65).

- A. Następujące wyrazy rozdzielić na sylaby dla przeniesienia ich z jednego wiersza na drugi:
 Przeszłość. Główny. Wieśniak. Gniazdo. Poprzednik. Roślina. Podłoga. Podmuch. Starożytność. Listek. Tran. Zbezczeszczony. Ciągnąć. Prędko. Bielizna. Z kolei. Ławka. Osobisty. Podniszczyć. Studnia. Rozpaczliwy. Żartobliwy. Szlachta. Towarzystwo. Spostrzedz. Wynalazki.

Upośledzony. Świadećstwo. Pierwszy lepszy. Wosk. Pasma. Jagnię. Wyrobnica. Sprawdzić. Zabawny. Brzytwa. W podróży. Kupiecki. Pisownia. Stanowczość. Sąsiedztwo. Bezładny. Niemowlę. Służba. Nadmierny. Nadworny. Wziąwszy. Proroctwo. Rozebrać. Przedarty. Księstwo. Ciepły. Puścić. Nazwisko. Zwycięski. Miasto. Krzyż. Następca. Powiększyć. Majętny. Źródło. Robotnik. Wrzeszczeć. Zwykły. Rozdawszy. Srebro. Prawda. Trzeźwy. Wzmocnić. Praktyczny.

Ćwiczenie 48.

A. Wzór rozbioru etymologicznego: *)

„Ze wszystkich województw (oprócz dwóch) dochodziły nas od czasu do czasu jakieś dziwnie niepokojące wieści i niepomyślne lub nawet groźne na przyszłość horoskopy“.

Ze — przyim. właściwy, rządzi przyp. 2-gim, 4-ym, 6-ym.

wszystkich — pocz. wszystek -stka, -stko, zaim. nieoznacz., rodzaj nij., licz. mn., przyp. 2-gi.

województw — pocz. województwo -a, rzecz. pospol., swoj., przedm. nieżyw., rodz. nij., licz. mn., przyp. 2-gi, dekl. 3-cia.

*) Rozbiór etymologiczny polega na tem, aby w każdym wyrazie wskazać wszystkie jego formy, oznaczyć to wszystko, co ten wyraz ma, jak to zresztą pokazuje przytoczony wzór. Rozbiór taki może być albo cząstkowy, po przejściu oddzielnych części mowy, albo całkowity, po skończeniu całej etymologii, i stanowi doskonały sposób praktycznego powtarzania gramatyki.

oprócz — przyim. pochod., rządzi przyp. 2-im.
dwóch — pocz. dwa -dwie -dwa, liczeb. oznacz.,
 główny, rodz. nij., licz. mn., przyp. 2-gi.

dochodziły — pocz. dochodzić, słowo czyn. nie-
 przech., niedokon. (dokon. dojść), tryb oznajm.,
 czas przesz., os. 3-cia, licz. mn., rodz. żeń,
 konj. 3-cia.

nas — pocz. ja, zaim. osob., licz. mn., przyp. 4-ty.

od — przyim. własc., rządzi przyp. 2-im.

czasu — pocz. czas -u, rzecz. pospol.; swoj.,
 przedm. nieżyw., umysł., rodz. męs., licz. poj.,
 przyp. 2-gi, dekl. 1-sza.

do — przyim. własc., rządzi przyp. 2-im.

czasu — jak wyżej.

jakiś — pocz. jakiś -kaś -kies, zaim. nieoznacz.,
 rodz. żeń., licz. mn., przyp. 1-szy.

dziwnie — przysł. spos., pochod., stop. równy.
niepokojące — pocz. niepokoić, słowo czyn. przech.,
 niedok. (dokon. zaniepokoić); imies. odm. str.
 czynnej czasu teraźn., rodz. żeń., liczby mnogiej,
 przyp. 1-szy.

wieści — pocz. wieść -i, rzecz. pospol., swoj.,
 przedm. nieżyw., umysł., rodz. żeń., licz. mn.,
 przyp. 1-szy, dekl. 2-ga.

i — spój. własc.

niepomysłne — pocz. niepomyślny -a -e, przy-
 miot. własc., rodz. męs., licz. mn., przyp. 1-szy,
 stop. rów.

lub — spój. własc.

nawet — przysł. spos., własc.

groźne — pocz. groźny -a -e, przym. własc.,
 rodz. męs., licz. mn., przyp. 1-szy, stop. rów.

na—przyim. właśc., rządzi przyp. 4-ym i 7-ym.
przyszłość—pocz. przyszłość -i, rzecz. pospol.,
 swoj., przedm. nieżyw., umysł., rodz. żeń.,
 licz. poj., przyp. 4-ty, dekl. 2-ga.

horoskopy — pocz. horoskop -u, rzecz. pospol.,
 cudzoziem., przedm. nieżyw., umysł., rodz. męs.,
 licz. mn., przyp. 1-szy, dekl. 1-sza.

B. Rozebrać etymologicznie następujące zdania:

- a) Pracujący w kopalniach węgla i pozostający przez czas dłuższy pod ziemią bez światła skarżą się głównie na ten właśnie brak światła, jak również i powietrza.
- b) W roku 1492-im Krzysztof Kolumb, płynąc do Indji Zachodnich, odkrył przypadkowo nową część świata—Amerykę, która obecnie, dzięki swojej kulturze i bogactwu, zajęła po Europie pierwsze miejsce.
- c) Błyskawica jest światłem rażącej jasności, pochodzącem od iskier elektrycznych, prze-latujących z chmury w chmurę.
- d) e) f) g) h) i t. d.

SPIS RZECZY.

§§

Str.

1.	Gramatyka i jej części: I. etymologja:	
	1) głosownia, 2) odmiana czyli fleksja,	
	3) słowotwórstwo, 4) pisownia czyli orto-	
	grafja; II. składnia	5
	O zdaniu.	
2.	Zdanie i jego główne części	5
3.	Drugorzędne części zdania	7
4.	Zdanie gołe, rozwinięte, ściągnięte.	
	Domyślny podmiot	10
	Etymologja.	
	Część I. Głosownia.	
5.	Głoska, litera, abecadło czyli alfabet . . .	12
6.	Samogłoski i spółgłoski	12
7.	Podział samogłosek	13
8.	Podział spółgłosek	14
9.	O głoskach czyli sylabach	17
	Część II. Odmiana czyli fleksja.	
10.	Części mowy	19
	Rzeczownik.	
11.	Rzeczownik. Przedmiot. Podział przed-	
	miotów	20

§§		Str.
12.	Podział rzeczowników	21
13.	Odmiana rzeczowników	23
14.	Rodzaje	23
15.	Liczby	25
16.	Przypadki	26
17.	Deklinacje	26

Deklinacja I.

18.	Wzory deklinacji pierwszej	28
19.	Uwagi, dotyczące deklinacji pierwszej	28

Deklinacja II.

20.	Wzory deklinacji drugiej	32
21.	Uwagi, dotyczące deklinacji drugiej	34

Deklinacja III.

22.	Wzory deklinacji trzeciej	37
23.	Uwagi, dotyczące deklinacji trzeciej	37

Przymiotnik.

24.	Przymiotnik. Podział przymiotników	40
25.	Odmiana przymiotników	41
26.	Wzory deklinacji przymiotnikowej	42
27.	Uwagi, dotyczące deklinacji przymiotnikowej	43
28.	Rzeczowniki, odmieniające się podług deklinacji przymiotnikowej	46
29.	Stopniowanie przymiotników	48
30.	Uwagi, dotyczące stopniowania przymiotników	48

Zaimek.

31.	Zaimek. Podział zaimków	50
-----	-----------------------------------	----

§§		Str.
32.	Odmiana zaimków	51
33.	Deklinacja zaimkowa	52

Liczebnik.

34.	Liczebnik. Podział liczebników	55
35.	Odmiana liczebników	57
36.	Wzory odmiany liczebników	57

Słowo.

37.	Słowo. Podział słów	61
38.	Odmiana słów	64
39.	Osoby	64
40.	Czasy	65
41.	Tryby	66
42.	Imiesłowy	67
43.	Konjugacja czyli czasowanie	71
44.	Konjugacja słowa posiłkowego <i>być</i>	73

Wzory 3-ch konjugacji czasowników:

45.	Strona czynna słów niedokonanych	74
46.	Strona czynna słów dokonanych	77
47.	Strona bierna	80
48.	Uwagi, dotyczące konjugacji czasowników	83

Przysłówek.

49.	Przysłówek. Podział przysłówków	85
50.	Przysłówki właściwe i pochodne	86
51.	Stopniowanie przysłówków	88

Przyimek.

52.	Przyimek. Rząd przyimków	89
53.	Przyimki właściwe i pochodne	91
54.	Przyimki złożone	92

§§		Str.
55.	Spójnik	93
56.	Wykrzyknik	96
	Część III. Słowotwórstwo.	
57.	Składowe części wyrazów: pierwiastek, przybranka, końcówka, przyrostek, temat	97
58.	Wyrazy pojedyncze i złożone	102
	Część IV. Pisownia czyli ortografia.	
59.	Samogłoski <i>a, e</i>	105
60.	Samogłoska <i>ó</i>	106
61.	Spółgłoski z jednakowem brzmieniem .	108
62.	Spółgłoski <i>ch</i> i <i>h</i>	110
63.	Spółgłoski <i>rz, ż</i> i <i>sz</i>	111
64.	Duże litery	113
65.	Przenoszenie wyrazów	115

WYDAWNICTWA PEDAGOGICZNE
KSIĘGARNI LUDWIKA FISZERA

W ŁODZI.

(WARSZAWA — E. WENDE i S^{KA}).

Biegański W. Podręcznik logiki ogólnej.

Cieślewski R. Arytmetyka (Liczby całkowite), cz. I, wyd. 1.
„ (Ułamki) cz. II, wyd. 1.

Zbiór zadań arytm. dla szkół ludowych i początk.:

cz. I, wyd. 5 popraw.

cz. II, wyd. 4 „

cz. III, (ułamki zwyczajne i dzies.).

Feldblum M. Algebra elementarna, wyd. III.

Fuchs. Geografia powszechna. Kurs I, obejmujący geografię astronomiczną, fizyczną i antropologiczną.

Gliński W. Kurs kaligrafji polskiej, pismo pionowe w 4-ch kajetach.

Kurs kaligrafji polskiej, pismo ukośne w 4-ch kajetach.

Grobliński S. K. Historia Polski dla szkół element., wyd. 2.

Grzegorzewski W. O. Kajet do początkowej nauki rysunków,
cz. I i II.

Handelsman Br. Dr. Wskazówki dla lekarzy szkolnych.
Higiena dla szkół średnich.

Hoch K. A. Wypisy niemieckie.

Hornbrook R. A. Konkretna geometria.

J. Stanisław. Geografia początkowa w pytaniach
i odpowiedziach.

Kędzierski K. Elementarz i książka do czytania, wyd. 20.
„ cz. I, wyd. 21.

„ cz. II, (książka do czytania, wyd. 21).

Wypisy polskie cz. I, wyd. 5 popraw. i pow.

„ „ cz. II, „ 4 „

Początki Geografji w rozmowach i pogadankach,
wyd. 4 pow.

Nauka rachunków. (Kursy elementarne dla dorosłych).
„ czytania i pisania „ „ „ „

Kokowski Wł. Krótka etymologia języka polskiego z ćwiczeniami, wyd. 10.

Krótka składnia języka polskiego z ćwiczen., wyd. 6.
Teoria literatury polskiej, obejmująca stylistykę, prozaikę i poetykę, wyd. 3, popraw.

Gramatyka łacińska. Etymologia.

„ „ Cz. II: Składnia.

„ „ Słownik łac.-pol. i pol.-łac.

Kowalewski A. Kajety rysunkowe z wzorami i tekstem objaśniającym I, II, III, IV, V i VI.

Kwieciński X. A. Zarys apologetyki.

Podręcznik do historii kościoła.

Kramszyk St. Wiadomości początkowe z fizyki, cz. I, cz. II.

Leder A. Wypisy niemieckie dla kilkoklasowych szkół:

cz. I, wyd. 3.

cz. II, „ 2.

Gramatyka niemiecka. (Etymologia, ortografia i składnia), wydanie 7.

Ćwiczenia niemieckie (z gramatyki i stylu), wyd. 4.

Litauer-Oppenheim. Podręcznik nauk przyrodniczych dla szkół elementarnych:

cz. I Zoologja.

cz. II Botanika.

cz. III Przyroda martwa.

Majewski St. Geografia powszechna:

cz. I (wiadomości ogólne).

cz. II (4 części świata oprócz Europy).

cz. IV (Geografia Polski).

Majewska Wanda. Nauka o rzeczach, cz. I i II.

Makowski P. Nauka rachunków.

Wypisy polskie na kl. I cz. 1 i 2, na kl. II cz. 1 i 2,
na kl. III cz. 1 i 2.

Michałowski Zyg. Polska literatura romantyczna I.

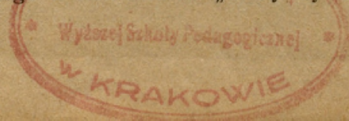
Nowa książka dla analfabetów dorosłych, ułożyły cztery nauczycielki ludowe.

Oderfeld A. i Zarzecki A. „Patrzę, liczę i mierzę“.

Wskazówki do książki „Patrzę, liczę i mierzę“.

Oderfeldówna A. i Dargielowa A. „Chcę czytać“.

O nauce czytania i pisania. Książka nauczyciela uczącego z elementarza „Chcę czytać“.

A Nr 049473

Okraszewski

Osiecka L. I

Składnia

C e n a

go).

Osterloff i S.

zł

gr

DK - 28 d

1.54

Wzór Jednoraz. CWD, W-wa. 15973/K
2041 - Łak - 25.11.53 - 3000 bl. à 100 k.

CZ. IV (1953)

Osterloff Waldemar. Kurs metodyczny nauki języka niemieckiego: stopień I wyd. 7 zmienione i pow.

„ II „ 5.

„ III „ 6.

„ IV „ 4.

„ V-VI „ 3.

suplement do stopnia IV, V, VI ze słownikiem

„ „ „ „ „ „ bez słownika.

Rady i wskazówki pedagogiczne dla nauczycieli szkół ludowych.

Pawłowski M. Praktyczne wzorki rysunkowe, cz. I i II.

Perkowska i Herzberżanka. Nauka poprawnego pisania cz. I, II, III, IV i V.

Pierwsze dni w szkole. Uwagi z metodyki, dydaktyki i pedagogiki.

Racięcki R. Krótka geometria dla szkół miejskich.

Rossmann i Szmidt. Podręcznik języka francuskiego, cz. I, II i III.

Gramatyka francuska.

Sadowska. Krótka gramatyka języka polskiego, wyd. 5.

Krótka stylistyka.

Krótkie zasady pisowni polskiej, wyd. 1.

Schlömilch O. Dr. Tablice logarytmiczne i trygonometryczne pięciocyfrowe.

UP - Kraków BG

1050233572

74